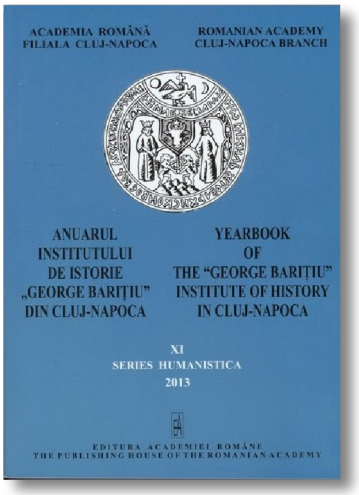

ISSN 1584-4404

Yearbook of the George Barițiu History Institute of Cluj-Napoca
Series *Humanistica*

humanistica.ro

Imaginea de sine și dezvoltarea morală

Lucia-Elisabeta Faiciuc

How to cite this article:
Faiciuc, Lucia-Elisabeta (2013) *Imaginea de sine și dezvoltarea morală*, Yearbook of the George Barițiu History Institute of Cluj-Napoca, Series Humanistica, Vol. 11, pp. 107–144. DOI: 10.5281/zenodo.22966287

© 2013: The Publishing House of the Romanian Academy.
Humanistica Yearbook is published online since 2003.
Submit your article to Humanistica Yearbook: secretariat.dcsu@acad-cj.ro

IMAGINEA DE SINE ŞI DEZVOLTAREA MORALĂ

Lucia-Elisabeta Faiciuc

Academia Română, Filiala Cluj,
Institutul de Istorie „George Barițiu”,
Departamentul de Cercetări Socio-Umane

Abstract. *The relationship between self-image and moral development was relatively ignored in the scientific literature, and still little is known in that respect. The present paper is meant to be a contribution in that direction. It presents a systemized review of some of the most important existing studies that have direct or indirect relevance for the above-mentioned topic in order to facilitate the understanding of the global picture of what is known and what is not known about the relationship between the self-image of a person and her/his moral thinking and moral behaviour. Based on the gaps existing in that global picture, several directions for the future research of that relationship were identified and proposed, considering that they could be useful in filling those gaps.*

Key words: *self-image, moral development, moral emotions*.

Studiul de față a pornit, în primul rând, de la observația că metodele actuale de evaluare a dezvoltării morale sunt grevate de o serie întreagă de deficiențe (mai ales răspunsul în sensul dezirabilității sociale) şi sunt puțin relevante din punct de vedere pragmatic, cu toate că există o nevoie stringentă de astfel de probe. Este suficient să citim presa zilnică pentru a remarca faptul că problema moralității este una de cea mai mare actualitate şi, totuşi, contribuția psihologiei în rezolvarea problemelor cu care se confruntă societatea noastră în această privință este extrem de limitată.

În al doilea rând, acest studiu a fost realizat şi ca urmare a unor reflecții personale, care m-au condus spre ideea că imaginea de sine (în sensul său generic) ar trebui să aibă un rol cheie, ca izvor atât pentru dezvoltarea judecății morale, cât şi a emoțiilor şi comportamentului moral (servind în reglarea acestuia). Bineînțeles, legătura dintre imaginea de sine şi aspectele menționate ale dezvoltării morale poate fi şi inversă, acestea fiind unite printr-o cauzalitate circulară. Cu alte cuvinte, este de presupus că imaginea de sine ar putea fi şi ea, la rândul său, influențată de dezvoltarea morală, deşi nu ştiu să existe cercetări explicite în acest sens.

Prin urmare, pornind de la cele două remarci de mai sus, m-am gândit că o alternativă posibilă în aprecierea moralității unei persoane ar fi investigarea

concepției de sine, prin identificarea acelor elemente care ar putea avea relevanță pentru prognosticul comportamentului moral. Pentru a nu se ajunge din nou la problema dezirabilității sociale şi pentru a profita cât mai mult de avantajul oferit de o evaluare indirectă a moralității, ideea susținută în acest studiu este aceea că, în evaluarea moralității, ar trebui să primeze nu aspectele concrete şi de conținut ale imaginii de sine, ci cele abstracte, formale, cele de structură.

Cele amintite mai sus au reprezentat impulsul care m-a determinat să studiez literatura de specialitate în privința legăturii dintre imaginea de sine şi dezvoltarea morală, pentru a constata ce se ştie deja. Spre surprinderea mea, mi s-a părut că se ştiu relativ puține şi că tema de cercetare menționată a fost mult timp mai degrabă neglijată în cadrul domeniului studiilor asupra dezvoltării morale. Acest lucru a fost observat şi de Lapsley şi Narvez (2004[1]), care au evidențiat că nu a existat, din motive paradigmatice şi strategice, o preocupare susținută pentru investigarea modului în care cogniția morală se intersectează cu procesele de formare a identității personale.

1. ISTORICUL STUDIULUI LEGĂTURII DINTRE IMAGINEA DE SINE ŞI DEZVOLTAREA MORALĂ

Deşi asocierea dintre imaginea de sine (şi alte constructe similare, din aceeaşi familie semantică: concepția de sine, reprezentarea de sine, identitatea personală etc.) şi problema moralității a fost sesizată încă de la începuturile psihologiei ca ştiință, cercetarea empirică a acestei intuiții nu a fost dusă mai departe şi doar recent au început primele investigații într-o astfel de direcție. Starea de fapt menționată s-ar putea explica, parțial, prin dificultatea realizării unor studii empirice în această privință şi prin antrenarea cercetătorilor în alte direcții de investigație, care, din diverse motive, ținând, în parte, şi de sociologia ştiinței (Lapsley şi Narvaez, 2004[2]), au părut a fi mai relevante sau mai importante. Totuşi, efortul cerut pentru a realiza astfel de investigații s-ar putea să fie compensat de beneficiile aşteptate.

Trecând în revistă cercetările empirice şi teoretice de până acum în această privință, se constatată că ele sunt relativ fragmentate, încadrând-se în diferite tradiții şi linii de investigație empirică şi de conceptualizare teoretică. Prin urmare, ar fi nevoie, în primul rând, de integrarea rezultatelor empirice şi teoretice disparate obținute până acum, pentru a identifica zonele de suprapunere şi lacunele de cunoaştere existente, în vederea stabilirii direcțiilor importante de investigare pentru viitor.

[1] D. K. Lapsley, D. Narvaez, *A Social-Cognitive Approach to the Moral Personality*, in: *Moral Development, Self and Identity*, D. K. Lapsley, D. Narvaez (eds.), Mahwah, NJ: Erlbaum, 2004, p. 189–212.

[2] *Ibidem*.

Se remarcă faptul că, încă de la începuturile psihologiei ca ştiinţă, au existat unele intuiţii în ceea ce priveşte legătura dintre imaginea de sine şi dezvoltarea morală. Ilustrativ este cazul lui William James (1890, apud Higgins, 1987[3]), primul autor care a distins între un sine spiritual şi privat, care s-ar referi la propria sensibilitate şi conştiinţă morală, şi un sine „social", public, care este supus validării şi aprobării de către instanţele sociale superioare. Tot el s-a ocupat printre primii autori şi de studiul emoţiilor morale, precum ruşinea şi vina, emoţii care au o bază în imaginea de sine a persoanei.

Idei importante pentru tema în discuţie se regăsesc şi în literatura psihanalitică. Astfel, conceptul de *superego* (ca o internalizare a constrângerilor sociale şi, implicit, a normelor morale, dând naştere unei componente a imaginii de sine care poate fi identificată cu conştiinţa morală), propus de Freud (1923, apud Higgins, 1987[4]), poate avea relevanţă pentru studiul dezvoltării morale. Este de notat şi faptul că raporturile dintre *sine*, *ego* şi *supergo* ar putea fi implicate în procesele care stau la baza deciziilor morale, mai ales ţinând cont de modul în care emoţii morale ca vina şi ruşinea sunt explicate în literatura psihanalitică (Eisenberg, 2000[5]), ca decurgând din reacţii ale *superego*-ului, mediate de *ego*, la impulsuri inacceptabile ale *sinelui*, în contextul ameninţării pedepselor şi a abandonării de către părinţi. Prin urmare, ar fi util să se valorifice mai mult literatura psihanalitică care are importanţă pentru studiul dezvoltării morale, chiar dacă elementele sale relevante nu sunt foarte explicite sau cadrul teoretic este unul care necesită revizuiri.

Un pas semnificativ în ceea ce priveşte abordarea implicită a problematicii imaginii de sine în studiul judecăţii morale a fost făcut de Piaget şi Inhelder[6], cu toate că, după cum arată Lapsley şi Narvaez (2004[7]), stadiile dezvoltării morale descrise de aceşti autori nu se referă la tipuri de persoane, la diferenţe individuale care pot duce la clasificarea şi valorizarea morală (prin noţiuni ca virtutea sau caracterul moral) a persoanelor, ci la tipuri de cunoştinţe şi operaţii mintale. Piaget şi Inhelder[8] au evidenţiat rolul decentrării de pe sine ca un factor important pentru progresul judecăţii morale, dar nu au insistat foarte mult pe studiul empiric direct al acestui aspect şi nu l-au pus în legătură imediată cu imaginea de sine. Totuşi, continuarea acestei linii de cercetare ar putea contribui în viitor la o mai bună cunoaştere a legăturii dintre imaginea de sine şi dezvoltarea morală, precum şi a factorilor care permit sau facilitează decentrarea la vârste timpurii. Un argument teoretic care justifică importanţa unei astfel de linii de investigaţie este dat de

[3] E. T. Higgins, *Self-Discrepancy: A Theory Relating Self and Affect*, "Psychological Review", 1987, 94, p. 319–340.

[4] *Ibidem*.

[5] N. Eisenberg, *Emotion, Regulation, and Moral Development*, "Annual Review of Psychology", 2000, 51, p. 665–697.

[6] J. Piaget, B. Inhelder, *Psihologia copilului*, Bucureşti, EDP, 1966.

[7] D. K. Lapsley, D. Narvaez, *op. cit.*

[8] J. Piaget, B. Inhelder, *op. cit.*

Nagel (1970, apud Nichols, 2002[9]), care evidenţiază faptul că altruismul este legat de concepţia de sine a cuiva ca fiind o simplă persoană printre altele, de capacitatea cuiva de a se vedea simultan prin prisma eu-lui subiectiv şi ca un cineva, un individ oarecare, privit din afară prin decentrare, într-un mod obiectiv. Există şi date empirice care susţin indirect această idee. Astfel, Carlson şi Miller (1987, apud Eisenberg, 2000[10]) au arătat într-un studiu metaanalitic că există o asociere pozitivă între emoţia negativă a cuiva şi tendinţa de a ajuta doar în situaţia în care acea persoană are un nivel ridicat al conştiinţei de sine obiective, având capacitatea de decentrare, de a-şi concentra atenţia pe sine ca un obiect sau ca o persoană printre altele. O persoană capabilă de o astfel de perspectivă este socotită de autorii citaţi ca fiind capabilă şi să recunoască valori şi judecăţi care sunt independente de propria poziţie şi situaţie.

Pe de altă parte, cercetările viitoare ar trebui să clarifice în ce condiţii capacitatea de decentrare prin adoptarea perspectivei unei alte persoane este importantă pentru dezvoltarea morală. Există date care indică faptul că, de exemplu, prezenţa sau absenţa unei astfel de capacităţi de decentrare nu poate explica prin ea însăşi de ce o persoană reuşeşte sau nu să distingă între ceea ce este nepermis din punct de vedere moral şi ceea ce este nepermis în baza unor simple convenţii sociale. Astfel, cercetările arată faptul că copiii în jurul vârstei de trei ani (Smetana şi Braeges, 1990, apud Nichols, 2002[11]), copiii autişti, care nu sunt capabili să adopte perspectiva altuia (Baron-Cohen et al., 1985, apud Nichols, 2002[12]) şi cei cu sindromul Down (Blair, 1996, apud Nichols, 2002[13]), ca şi infractorii care nu sunt psihopaţi (Blair, 1995, apud Nichols, 2002[14]) reuşesc să facă o astfel de distincţie, iar infractorii psihopaţi, în ciuda faptului că sunt capabili să adopte perspectiva altuia, nu reuşesc să realizeze o astfel de distincţie (Blair, 1995, apud Nichols, 2002[15]). Nichols (2002[16]), pe baza datelor cercetărilor întreprinse de Blair (1997, 1999, apud Nichols, 2002[17]), care indică faptul că psihopaţii, spre deosebire de copiii autişti şi cei normali, precum şi faţă de infractorii nepsihopaţi, au un răspuns fiziologic mai redus la distresul altora, sugerează că, în afară de capacitatea de decentrare, şi răspunsul afectiv la distresul altuia ar putea juca un rol în performanţa la sarcina de a distinge între prohibiţiile morale şi cele convenţionale.

[9] S. Nichols, *How Psychopaths Threaten Moral Rationalism, or Is It Irrational to Be Amoral?*, "The Monist", 2002, 85, p. 285–303.
[10] N. Eisenberg, *op. cit.*
[11] S. Nichols, *op. cit.*
[12] *Ibidem*.
[13] *Ibidem*.
[14] *Ibidem*.
[15] *Ibidem*.
[16] *Ibidem*.
[17] *Ibidem*.

Continuatorul lui Piaget cu privire la studiul dezvoltării morale, Kohlberg (1984, apud Krebs şi Denton, 2005[18]), deşi a recunoscut importanţa unor factori de personalitate, cum ar fi abilitatea de schimbare a perspectivei şi inteligenţa generală, în progresul raţionamentului moral, totuşi, nu s-a arătat preocupat de importanţa în acest sens a virtuţilor morale ca trăsături de personalitate şi a identităţii morale. El a apreciat că ele sunt greu de definit, datorită variaţiei lor contextuale, şi că nu au un impact major asupra dezvoltării judecăţii morale, înţeleasă ca una care nu încurajează relativismul moral (Lapsley şi Narvaez, 2004[19]). De exemplu, el arată că ceea ce ar reprezenta integritate pentru unii poate fi interpretat de alţii ca încăpăţânare sau ceea ce e sinceritate prin prisma unora poate fi văzut ca insensibilitate la trăirile celorlalţi prin prisma altora (Lapsley şi Narvaez, 2004[20]). În plus, după cum observă Hardy şi Carlo (2005[21]), Kohlberg a presupus la început că înţelegerea principiilor morale asigură motivaţia necesară acţiunii morale, nemaifiind nevoie de alte surse motivaţionale, cum ar fi cele asociate emoţiilor morale sau identităţii morale, care au fost evidenţiate de-abia ulterior de alţi autori. Cu alte cuvinte, el a considerat că înţelegerea morală este în mod inerent motivatoare pentru comportamentul moral, fiind suficientă pentru explicarea acestuia. Totuşi, mai târziu, Kohlberg împreună cu Gilligan (1972[22]) au avut preocupări în ceea ce priveşte legătura dintre identitatea de sine şi dezvoltarea morală, mai ales în contextul adolescenţei. Ei au constatat, în baza unor studii empirice pe care le citează, că există o coincidenţă între apariţia în această perioadă a unei tranziţii în ceea ce priveşte problemele legate de identitatea *eu*-ului şi o tranziţie referitoare la judecata morală. Cei doi autori mai sus citaţi interpretează teoretic această coincidenţă, în sensul că pentru a pune sub semnul întrebării moralitatea convenţională este nevoie de a pune sub semnul întrebării şi identitatea personală, chiar dacă, după o astfel de chestionare, se păstrează în continuare moralitatea convenţională. Ca un corolar, ei susţin că persoanele care se situează la nivelul moralităţii convenţionale au şansa cea mai mare să nu-şi fi pus niciodată sub semnul întrebării identitatea, să nu fi avut vreodată o criză de identitate. Prin urmare, frecvenţa crizelor de identitate la adolescenţi ar fi, potrivit acestor autori, la fel de redusă ca şi la adolescenţii care ajung în stadiul moralităţii postconvenţionale.

[18] D. L. Krebs, K. Denton, *Toward a More Pragmatic Approach to Morality: A Critical Evaluation of Kohlberg's Model*, "Psychological Review", 2005, 112, p. 629–649.

[19] D. K. Lapsley, D. Narvaez, *op. cit.*

[20] *Ibidem*.

[21] S. A. Hardy, G. Carlo, *Identity as a Source of Moral Motivation*, "Human Development", 2005, 48, p. 232–256.

[22] L. Kohlberg, C. Gilligan, *The Adolescent as a Philosopher: The Discovery of the Self in a Post-Conventional World,* în: *12 to 16: Early Adolescence*, J. Kagan, R. Coles (ed.), New York, Norton, 1972, p. 39–57.

2. CERCETAREA PROBLEMATICII DEZVOLTĂRII IMAGINII DE SINE, A IDENTITĂȚII MORALE ŞI A CENTRALITĂȚII MORALITĂȚII PENTRU IMAGINEA DE SINE

Cercetările mai recente, din ultimele cinci decenii, privitoare la rolul aspectelor care țin de imaginea de sine în dezvoltarea morală s-au axat pe câteva teme majore în acest sens. În primul rând, se remarcă seria de cercetări realizată de un grup de autori (Colby, Damon, Hart şi Blasi) ale căror rezultate au indicat că centralitatea moralității pentru imaginea de sine ar putea fi determinantul cel mai puternic al concordanței dintre judecata morală şi comportament. Cu alte cuvinte, persoanele al căror concept de sine este organizat în jurul convingerilor morale este foarte probabil să traducă acele convingeri în acțiuni într-un mod consecvent de-a lungul vieții (Damon şi Hart, 1992, apud Hart şi Fegley, 1995[23]). Cercetările acestui grup de autori, care s-au desfăşurat preponderent în ultimele decenii ale secolului trecut, au fost primele care au încercat să realizeze o etapizare în evoluția modului în care copiii şi adolescenții se descriu şi se caracterizează (de exemplu, Damon şi Hart, 1986, apud Hart şi Fegley, 1995[24]). Astfel, ei au distins patru etape în dezvoltarea înțelegerii de sine. *Primul nivel* este caracteristic copiilor mici, caracterizat printr-o înțelegere de sine redusă şi nediferențiată, concentrată mai mult pe aspectele senzoriale şi corporale. *Al doilea nivel* este corespunzător definirii prin raportarea la standarde sau norme fizice şi sociale, adică prin „cât de bună" se percepe a fi persoana în comparație cu alte persoane (de exemplu, sunt o bună alergătoare sau o bună cititoare). La *al treilea nivel*, principiul organizator în înțelegerea de sine ar fi acceptarea şi integrarea socială, preocuparea centrală fiind aceea cu privire la cât de plăcută de alții se simte persoana în cauză şi cât de adaptată la grupul din care face parte (de exemplu, sunt o persoană prietenoasă, ceea ce e important, pentru că asta înseamnă că alții mă vor plăcea). La *al patrulea nivel*, teoria despre sine este organizată în contextul unor convingeri sistematice şi planuri de viață, calitățile sinelui fiind asociate cu scopuri şi valori importante (de exemplu, sunt drăguț cu alții, ceea ce este important, pentru că eu cred că trebuie ca persoanele să fie respectate). Este de remarcat paralelismul acestor patru etape în dezvoltarea imaginii de sine cu etapele în dezvoltarea morală identificate de Piaget şi Kohlberg. În ambele cazuri există un progres de la o gândire heteronomă, bazată pe criterii exterioare şi pe interesul personal, către o gândire autonomă, bazată pe principii şi valori, pe interesul social general. Este de remarcat şi faptul că primele emoții morale şi semne de preocupare pentru respectarea unor reguli morale de comportament apar în jurul vârstei de doi ani, vârstă la care începe să se

[23] D. Hart, S. Fegley, *Prosocial Behavior and Caring in Adolescence: Relations to Self-Understanding and Social Judgment*, "Child Development", 1995, 66, p. 1346–1359.
[24] *Ibidem*.

cristalizeze şi concepţia de sine (Papalia, Olds şi Feldman, 2009[25]). În acelaşi timp, o preocupare clară pentru respectarea principiilor echităţii apare în perioada 5–7 ani, vârstă la care apar şi mutaţii semnificative ale concepţiei de sine (Papalia, Olds şi Feldman, 2009[26]).

Tot grupul de autori mai sus menţionat (Colby, Damon, Hart şi Blasi) a iniţiat cercetări care au încercat să caracterizeze identitatea morală a unor persoane cu un caracter moral exemplar, excepţional, evidenţiat cu precădere prin implicare lor în serviciile oferite comunităţii. Ei au arătat că, în astfel de cazuri de moralitate exemplară, persoanele în cauză reuşesc să integreze scopurile morale şi cele personale, identificându-şi sinele cu angajamentele lor morale (Colby şi Damon, 1992, apud Hart şi Fegley, 1995[27]). În studii similare, Hart, Yates, Fegley şi Wilson (1995, apud Lapsley şi Narvaez, 2004[28]) au arătat că adolescenţii care prezintă un altruism şi o implicare în îngrijirea altora ieşite din comun identifică adesea sinele lor cu angajamentele morale, aliniind sinele cu scopurile morale. Ei au remarcat şi faptul că această identitate morală se poate schimba în timp. Hart, Atkins şi Ford (1998[29]) au arătat că identificarea cu tatăl în timpul adolescenţei prezice dezvoltarea morală a fiilor în perioada adultă. Este de notat că, în studiile citate mai sus, identitatea morală a fost operaţionalizată ca manifestându-se prin dorinţa de a se oferi ca voluntar în serviciile comunitare (Hart et al., 1998[30]). Pe de altă parte, în astfel de studii, s-a evidenţiat şi rolul autoreglator al identităţii morale, ea reprezentând un mecanism care motivează acţiunea morală (de exemplu, Blasi, 1984, apud Lapsley şi Narvaez, 2004[31]; Damon şi Hart, 1992, apud Hart şi Fegley, 1995[32]). Studiilor de mai sus li s-au adăugat studiile cu un caracter mai naturalist, întreprinse de alţi cercetători, cum ar fi cel realizat de Walker şi Pitts (1998[33]). Aceşti autori au încercat să identifice tipologia implicită a maturităţii morale, reprezentările sociale prototipice ale acesteia. Concluzia lor a fost că noţiunile naturale ale excelenţei morale au în conţinutul lor nu doar teme legate de judecata morală principială, ci şi teme care se referă la aspecte legate de caracterul moral şi de virtuţile morale.

Studii cu caracter transcultural în ceea ce priveşte identitatea morală a persoanelor cu un comportament moral exemplar au fost realizate, de exemplu, de

[25] D. E. Papalia, S. W. OLds, R. D. Feldman, *Human development*, 11th ed., New York, McGraw-Hill, 2009.

[26] *Ibidem*.

[27] D. Hart, S. Fegley, *op. cit.*

[28] D. K. Lapsley, D. Narvaez, *op. cit.*

[29] D. Hart, R. Atkins, D. Ford, *Urban America as a Context for the Development of Moral Identity in Adolescence*, "Journal of Social Issues", 1998, 54, p. 513–530.

[30] *Ibidem*.

[31] D. K. Lapsley, D. Narvaez, *op. cit.*

[32] D. Hart, S. Fegley, *op. cit.*

[33] L. J. Walker, R. C. Pitts, *Naturalistic Conceptions of Moral Maturity*, "Developmental Psychology", 1998, 34, p. 403–419.

Hart şi Fegley (1995[34]). Aceştia au investigat un grup de adolescenţi afro-americani şi latino-americani care au fost nominalizaţi de către liderii comunităţii lor ca având un angajament ieşit din comun în a avea grijă de alţii sau faţă de întreaga comunitate. Astfel de adolescenţi şi un alt grup de adolescenţi de control au fost intervievaţi în 4–6 şedinţe pentru a se identifica teoriile lor implicite privind personalitatea şi înţelegerea pe care o au asupra judecăţii morale. Analiza de conţinut a acestor interviuri a relevat faptul că, indiferent de tipul de cultură, adolescenţii nominalizaţi ca având un angajament extraordinar în îngrijirea altora comparativ cu cei din grupul de control s-au descris mai mult pe ei înşişi în termenii trăsăturilor de personalitate şi scopurilor cu caracter moral, ceea ce indică centralitatea acestora, a identităţii morale, pentru imaginea lor de sine. Pe de altă parte, nu au existat diferenţe între cele două grupuri de adolescenţi, pentru acest tip de operaţionalizare a caracterului moral exemplar, în ceea ce priveşte nivelul mediu al stadiului de dezvoltare a judecăţii morale, nici cu privire la nivelul de abstractizare a teoriilor lor implicite despre personalitate.

În sfârşit, Blasi (1994, apud Aquino şi Reed, 2002[35]) a fost cel care a făcut o analiză mai complexă a identităţii morale din punctul de vedere al conţinutului ei, susţinând şi că identitatea morală a oamenilor poate varia în această privinţă. El evidenţiază faptul că, de exemplu, pentru unii a avea compasiune ar putea fi un aspect central pentru identitatea lor morală, iar pentru alţii a fi corect ar putea reprezenta punctul central al identităţii lor morale. Acest lucru înseamnă că există anumite trăsături morale care nu se suprapun şi care compun identitatea morală unică a fiecărei persoane. Totuşi, autorul citat admite şi că, dincolo de aspectele particulare, este probabil să existe un set de trăsături morale care sunt centrale pentru autodefinirea propriei moralităţi în cazul majorităţii oamenilor. De asemenea, el remarcă şi faptul că a fi o persoană morală poate să fie sau nu parte a autodefinirii generale a unei persoane. Cu alte cuvinte, idealul moral ar putea avea diferite nivele de centralitate în concepţia de sine a cuiva. Potrivit lui Blasi (1984, apud Aquino şi Reed, 2002[36]), în absenţa unei identităţi morale puternice, care să ocupe un nivel de centralitate ridicat în concepţia de sine, abilitatea de a avea şi de a prezenta raţionamente morale complexe şi avansate nu reprezintă un antecedent suficient şi necesar al comportamentului moral. Prin urmare, la fel ca şi Damon şi Hart (1992, apud Aquino şi Reed, 2002[37]), autorul mai sus citat acordă identităţii morale rolul primordial în motivarea comportamentului moral. Potrivit lui Blasi (1984, apud Aquino şi Reed, 2002[38]), se poate vorbi de identitate morală când sinele este construit sau definit cu referire la categoriile morale (de exemplu, cinste,

[34] D. Hart, S. Fegley, *op. cit.*

[35] K. Aquino, A. Reed, *The Self-Importance of Moral Identity*, "Journal of Personality and Social Psychology", 2002, 83, p. 1423–1440.

[36] *Ibidem*.

[37] *Ibidem*.

[38] *Ibidem*.

corectitudine, compasiune etc.). Mai recent, Blasi (2004, apud Aquino şi Reed, 2002[39]) a încercat să explice caracterul moral, presupunând că acesta are trei componente: puterea voinței, dorințele morale şi integritatea morală, înțelese şi ca trei seturi de virtuți. *Voința* ar fi necesară pentru a face față obstacolelor în urmărirea obiectivelor pe termen lung; *integritatea* se referă la angajamentele care decurg din sentimentul de sine, iar *dorințele* morale ghidează voința şi integritatea şi le acordă o semnificație morală.

Un alt tip de studii asupra identității morale s-a concentrat pe variația acesteia în funcție de aspecte sociale, considerând că identitatea morală a cuiva încorporează caracteristici care sunt împărtăşite colectiv. Printre puținele studii de acest gen este cel realizat de Aquino şi Reed (2002[40]), care au pornit de la ideea că, la fel ca şi alte tipuri de identitate, identitatea morală poate reprezenta o bază pentru identificarea socială. Mai mult, cei doi autori prespun că identitatea morală a unei persoane poate avea un referent social reprezentat de o apartenență la un grup real (de exemplu la o asociație de binefacere), un ideal abstract (de exemplu, Dumnezeu), o persoană întâlnită (un mentor), o persoană cunoscută, dar cu care nu a existat vreun contact direct (de exemplu, Maica Teresa) sau de orice alt tip de construct social. Autorii citați susțin că atât timp cât o persoană vede lumea prin prisma implicațiilor prescriptive ale trăsăturilor morale atribuite acelui construct social, identitatea morală a acelei persoane va fi parte a schemei sale sociale de sine. Rezultatele cercetării întreprinse de cei doi autori au confirmat presupunerile lor că identitatea morală are nu doar o dimensiune privată, ci şi una publică, care face referire la constructe sociale. Conform acestor autori, dimensiunea privată, pe care o numesc a internalizării, pare să se refere în mod direct la importanța pentru sine a caracteristicilor morale. În schimb, dimensiunea publică, numită de ei dimensiunea simbolizării, se referă la o sensibilitate mai generală pentru sinele moral ca un obiect social, ale cărui acțiuni publice pot transmite ideea că persoana în cauză are caracteristici morale. Datele obținute de autorii citați au arătat că ambele dimensiuni au prezis emergența unei concepții morale de sine spontane şi participarea la acțiuni de voluntariat conform relatărilor proprii ale persoanelor investigate. Totuşi, doar dimensiunea internalizării a prezis un comportament real de donație în scopuri de binefacere. Între cele două dimensiuni au apărut şi diferențe în ceea ce priveşte corelația lor cu alte aspecte legate direct sau indirect de dezvoltarea morală a unei persoane. Astfel, dimensiunea internalizării a prezentat cea mai puternică asociere cu acceptarea încălcării normelor sociale (în sens negativ) şi cu raționamentul moral (în sens pozitiv), în timp ce dimensiunea simbolizării a fost mai puternic asociată cu religiozitatea (în sens pozitiv). Mai mult, datele au arătat şi că dimensiunea internalizării, comparativ cu

[39] *Ibidem*.
[40] *Ibidem*.

cea a simbolizării, a fost mai puternic asociată cu rezultatele măsurării implicite care a evaluat intensitatea legăturii dintre trăsăturile morale şi concepţia de sine. Autorii mai sus menţionaţi au interpretat aceste date considerând că dimensiunea simbolizării a fost mai puternic asociată cu acele rezultate sau măsurători care au avut un aspect public sau de autoprezentare, cum ar fi cele care se referă la managementul impresiei sau la acţiunile umanitare voluntare autodeclarate. De asemenea, ei arată că, dacă se consideră că religiozitatea poate fi văzută ca o expresie simbolică a angajamentului de bază al unei persoane de a respecta anumite principii morale, atunci este de înţeles de ce ea corelează mai mult cu dimensiunea simbolizării decât cu cea a internalizării. În schimb, acele măsurători care nu au plasat persoanele investigate în contexte sociale recognoscibile (cum sunt probele de raţionament moral, sarcinile în care se cerea pentru reuşită încălcarea normelor sociale, măsurarea implicită a intensităţii legăturii dintre aspectele moralităţii, măsurarea concepţiei de sine spontane) au fost cel mai puternic asociate cu dimensiunea internalizării. Reynolds şi Ceranic (2007[41]) au evidenţiat faptul că importanţa celor două dimensiuni ale identităţii morale în determinarea unui comportament moral depinde de măsura în care există un consens social asupra moralităţii sau imoralităţii acelui comportament. Potrivit acestor autori, când există un astfel de consens (de exemplu, activităţi caritabile), rolul judecăţii morale în decizie este nesemnificativ, în vreme ce rolul primordial îl are factorul motivator al identităţii morale, mai ales prin dimensiunea sa de simbolizare. Când însă un astfel de consens nu există (de exemplu, copiatul la un examen), judecata morală interacţionează cu identitatea morală, mai ales, în acest caz, prin dimensiunea internalizării, în determinarea deciziei în legătură cu acel comportament. Mai precis, identitatea morală are o putere motivaţională în determinarea comportamentului numai în măsura în care există o direcţie în care să se exercite motivarea, direcţie care este detereminată de preferinţa pentru un anumit tip de judecată morală. Datele au indicat faptul că o identitate morală mai puternică a unei persoane prezice o tendinţă mai mare a acesteia de a alege alternativele extreme ale răspunsului la o situaţie pentru care nu există un răspuns moral asupra căruia să existe un consens social. Alternativa extremă aleasă a depins de modelul judecăţii morale utilizate în decizie, adică dacă acest model a fost unul care se bazează mai mult pe consecinţele acţiunii sau pe modul cum este realizat scopul acelei acţiuni (respectarea unor reguli formale). De exemplu, în cazul copierii, persoanele care au preferat judecata morală în baza consecinţelor acestui comportament au ales extrema neetică a acceptării copiatului la un examen, iar cei care au preferat

[41] S. J. Reynolds, T. L. Ceranic, *The Effects of Moral Judgment and Moral Identity on Moral Behavior: An Empirical Examination of the Moral Individual*, "Journal of Applied Psychology", 2007, 92, p.1610–1624.

judecata morală în baza respectării regulilor formale au ales extrema etica a respingerii necondiționate a copiatului.

Este de remarcat faptul că, deşi cercetările de tipul celor menționate mai sus au semnalat importanța schimbărilor dinamice în identitatea morală (ca şi conținut şi centralitate pentru definirea de sine) în cursul vieții, nu există încă nici acum studii care să investigheze sistematic acest aspect. Câteva date empirice (Damon şi Hart, 1988, Power şi Khmelkov, 1998, apud Hardy şi Carlo, 2005[42]) indică doar faptul că termenii morali apar foarte rar în descrierile de sine ale copiilor înainte de perioada adolescenței şi că, şi atunci când apar, ei tind să fie pozitivi şi asociați comportamentelor exterioare. Ar fi de dorit ca pe viitor să existe studii care să urmărească astfel de schimbări, mai ales în paralel cu schimbările care apar şi în alte domenii ale dezvoltării moralității (comportamentul, emoțiile şi judecata morală, de exemplu). De asemenea, încă nu există studii care să investigheze empiric o varietate mai largă de personalități cu un caracter moral exemplar, dovedit şi operaționalizat şi altfel decât prin implicarea în acțiuni caritative voluntare în cadrul unor servicii comunitare. În acest sens, este de remarcat posibilitatea apariției unei confuzii şi a unei restrângeri nejustificate a studiului problematicii identității morale doar pentru cazul persoanelor cu caracter moral exemplar care au şi un caracter mai activ, care îşi manifestă orientarea morală puternică la nivelul unor acțiuni prosocial cu caracter mai concret, mai uşor accesibil şi perceptibil la nivel social. Ar trebui să se țină cont de faptul că există contribuții la nivelul societății sau în ceea ce priveşte binele unor persoane particulare care nu sunt atât de uşor vizibile şi cuantificabile, mai ales în condițiile în care o posibilă virtute morală este şi modestia. Mai mult, acțiunile caritative care se bucură de recunoaştere socială ar putea fi mai mult legate de dimensiunea simbolizării identității morale şi mai puțin de cea a internalizării, după cum o indică şi datele obținute de Reynolds şi Ceranic (2007[43]). În acest context, este relevantă şi observația făcută de Hardy şi Carlo (2005[44]), potrivit căreia identitatea morală a fost studiată mai mult ca o sursă motivațională pentru acțiunea morală, şi nu pentru inacțiunea care are un sens moral, mai mult în asociere cu comportamentul prosocial şi mai puțin în asociere cu cel antisocial. Aceiaşi autori citați remarcă şi faptul că acțiunile prosociale pot fi motivate nu doar de o identitate morală puternică, ci şi interese egoiste sau de emoții şi cogniții morale izolate.

3. INVESTIGAREA LEGĂTURII DINTRE DEZVOLTAREA MORALĂ ŞI STRUCTURA ŞI TIPUL SINELUI

De asemenea, este de remarcat că studiile de tipul celor prezentate în cele de mai sus nu au investigat decât într-o mică măsură aspectele morale ale unei

[42] S. A. Hardy, G. Carlo, *op. cit.*
[43] S. J. Reynolds, T. L. Ceranic, *op. cit.*
[44] S. A. Hardy, G. Carlo, *op. cit*.

persoane în legătură cu toate tipurile de sine identificate de cercetători. Cele mai importante astfel de tipuri, potrivit lui Hart şi Fegly (1995[45]), care au realizat o trecere în revistă a studiilor relevante în această privinţă, sunt sinele real (persoana aşa cum este la momentul prezent), sinele ideal (cum şi-ar dori cineva să fie la modul ideal), sinele nedorit (tipul de persoană care cineva speră să nu devină niciodată), sinele aşteptat (cum ar trebui să fie cineva potrivit aşteptărilor altcuiva, semnificativ pentru acea persoană, cum ar fi, de exemplu, mama sa), sine-urile temporale (persoana aşa cum era cu câţiva ani în urmă sau care va fi peste câţiva ani etc.), sine-urile sociale (cum este o persoană când este împreună cu mama sa sau cu cel mai bun prieten etc.). Higgins (1987[46]) menţionează un mod de sistematizare a tipurilor de sine în baza a două dimensiuni cognitive care ar sta la baza reprezentărilor de sine: domenii ale sinelui şi poziţii în raport cu sinele. Din punctul de vedere al domeniului sinelui avut în vedere, categorizarea implică sinele actual, sinele ideal şi sinele aşteptat, al datoriei. Din punctul de vedere al poziţiei faţă de sine, poziţia poate să fie una personală sau una bazată pe perspectiva unei persoane semnificative (mamă, tată, soţ, copil, prieten, autoritate), putând exista câte un sine corespunzător fiecărei persoane semnificative luate în considerare. Celor două dimensiuni cognitive li s-ar putea adăuga încă două, dacă se ţine cont de categorizarea tipurilor de sine prezentată de Hart şi Fegley (1995[47]). Aceste două dimensiuni suplimentare ar permite o subcategorizare în cadrul categoriilor de sine distinse mai sus. O dimensiune ar fi aceea a tipului de poziţionare personală sau a altei persoane în raport cu un sine (dorit/nedorit, acceptat/neacceptat de către propria persoană sau de alţii), iar alta ar fi aceea a dimensiunii temporale (trecut, prezent, viitor). Ar putea fi adusă în discuţie şi o altă dimensiune, sugerată de studiile lui Mead (1934, apud Higgins, 1987[48]), privitoare la dezvoltarea sinelui, care susţin că, pe măsură ce o persoană se dezvoltă, concepţia sa de sine se bazează mai mult pe o perspectivă generalizată şi abstractă, ţinând cont de punctul de vedere al altor persoane în general, comparativ cu perspectiva de la început, bazată mai mult pe cea a unor persoane anume, particulare, concrete. Prin urmare, gradul de abstractizare sau de generalitate în considerarea perspectivei altora şi chiar a perspectivei proprii ar putea reprezenta o nouă dimensiune relevantă pentru categorizarea tipurilor de sine.

După cum arată Higgins (1987[49]), ceea ce se numeşte de obicei *concepţie de sine* s-ar referi mai mult la sinele actual din perspectiva propriei persoane. Sinele ideal şi cel aşteptat proprii sau din perspectiva altor persoane ar reprezenta un fel de ghid, îndreptar al sinelui, oferind nişte standarde directoare. Potrivit aceluiaşi autor, persoanele diferă în ceea ce priveşte motivaţia de a urmări unul sau altul

[45] D. Hart, S. Fegley, *op. cit.*
[46] E. T. Higgins, *Self-Discrepancy: A Theory Relating Self and Affect*, ed. cit.
[47] D. Hart, S. Fegley, *op. cit.*
[48] E. T. Higgins, *Self-Discrepancy: A Theory Relating Self and Affect*, ed. cit.
[49] *Ibidem*.

dintre aceste standarde directoare, existând persoane cărora o parte dintre aceste standarde chiar pot să le lipsească. Este de subliniat ideea menționată de Higgins (1987[50]) potrivit căreia această parte directoare a sinelui are un caracter motivator pregnant. Se deduce din ideea anterior enunțată că acest caracter motivator al sinelui ideal şi al sinelui aşteptat poate juca un rol important în funcția autoreglatoare a sinelui în general. În acest sens, un rol în autoreglare l-ar juca şi concentrarea atenției pe sine, care are drept consecință o mai bună conştientizare a discrepanței dintre sinele actual şi sinele aşteptat sau cel ideal, urmată de creşterea motivației de a reduce această discrepanță (Duval şi Wicklund, 1972, apud Higgins, 1987[51]).

Hart şi Fegley (1995[52]), în unul dintre extrem de puținele studii de acest gen, au încercat să compare adolescenții cu un caracter moral exemplar cu un grup de adolescenți obişnuiți nu doar în ceea ce priveşte centralitatea aspectelor morale pentru sinele lor, aşa cum s-a prezentat mai în detaliu în cele de mai sus, ci şi în ceea ce priveşte structura sinelui, în baza unor distincții precum cele menționate anterior. Cei doi autori s-au aşteptat ca sinele real al adolescenților din grupul celor cu o implicare exemplară în activități caritative să încorporeze sinele lor ideal. Argumentul lor a fost acela că, în studii anterioare, s-a arătat că sinele ideal ar putea avea funcția de a atrage individul spre un comportament moral adecvat şi de a-l îndepărta de la un curs de acțiune oportunistă şi instrumentală. În plus, potrivit celor doi autori citați, încorporarea sinelui ideal în cel actual ar indica importanța sinelui ideal, centralitatea sa pentru sentimentul identității, ceea ce ar face mai probabil un comportament prosocial. De asemenea, ei au presupus şi că reprezentările în legătură cu părinții şi sine-urile legate de părinți (de exemplu, ce persoană aşteaptă un părinte să fie fiul sau fiica sa) ar trebui să fie şi ele mai mult încorporate în sinele actual pentru adolescenții care au un comportament de angajament prosocial exemplar în comparație cu cei obişnuiți. Date empirice anterioare citate de cei doi autori au stat la baza formulării unei astfel de presupuneri, acestea indicând că identificarea cu tatăl în timpul adolescenței prezice dezvoltarea morală a fiului în perioada adultă sau că cei care au ajutat transfugii în țările ocupate de nazişti sau care s-au implicat în mişcările sociale de susținere a drepturilor civile au avut, la rândul lor, părinți care se îngrijeau deosebit de mult de cei din jurul lor. Prin urmare, Hart şi Fegley (1995[53]) au concluzionat că o implicare prosocială exemplară care cere un nivel ridicat de sacrificiu de sine ar fi improbabilă în absența unor modele puternice ale unor persoane apropiate, cel mai probabil părinții, care să furnizeze reprezentări care să fie integrate în sinele actual, astfel încât ele să poată furniza stimulentele şi ghidarea necesare unui astfel de comportament neobişnuit. Corelativ, cei doi autori presupun că sinele actual al

[50] *Ibidem*.
[51] *Ibidem*.
[52] D. Hart, S. Fegley, *op. cit.*
[53] *Ibidem*.

adolescenților cu un comportament prosocial exemplar (implicare în acte de caritate şi voluntariat social) ar trebui să integreze într-o mai mică măsură sinele aşteptat de cel mai bun prieten al lor sau reprezentarea pe care o au în legătură cu cel mai bun prieten al lor comparativ cu adolescenții obişnuiți care au aceeaşi vârstă. Despre aceştia din urmă, datele empirice citate de autorii mai sus menționați au indicat că sinele lor actual încorporează mai mult sinele aşteptat de cel mai bun prieten comparativ cu sinele aşteptat de părinți, ei percepându-se a fi cel mai mult realizați şi autentici când se află în prezența prietenilor lor. Cu alte cuvinte, s-a presupus de către cei doi autori citați că adolescenții care sunt implicați în activități prosociale, comparativ cu cei obişnuiți, ar trebui să tindă să opună o mai mare rezistență influenței venite din partea grupului de colegi de aceeaşi vârstă, care este în creştere în perioada adolescenței, păstrând mai mult, în schimb, influența din partea părinților. Argumentul invocat de autorii menționați este acela că este de aşteptat să apară o incompatibilitate, un conflict între dorința colegilor şi prietenilor de a-şi petrece timpul liber cu aceşti adolescenți în activitățile obişnuite vârstei şi mediului lor şi timpul necesar pentru realizarea activităților prosociale. De asemenea, Hart şi Fegley (1995[54]) au anticipat că teoria despre sine a adolescenților din grupul exemplar din punctul de vedere al implicării prosociale ar trebui să fie una care să facă mai mult referință la principii şi valori decât în cazul adolescenților obişnuiți, având un nivel mai ridicat de generalitate şi abstractizare. Ei justifică această presupunere în baza argumentului că angajamentul de a ajuta şi a îngriji derivă probabil dintr-o orientare către convingeri personale ferme în legătură cu valoarea unui astfel de comportament, după cum susține şi Damon (1984, apud Hart şi Fegley, 1995[55]). Rezultatele obținute au confirmat în mare parte aceste aşteptări.

Datele studiului empiric al celor doi autori citați au arătat că, într-adevăr, indiferent de apartenența etnică, descrierile furnizate în mod liber de acest tip de adolescenți cu implicare exemplară în acțiuni caritative voluntare nu doar că au conținut mai multe referințe la trăsături de personalitate morale sau scopuri morale, ci au indicat şi diferențe semnificative în ceea ce priveşte modul de structurare a sinelui, de organizare a diferitelor lui elemente, în sensul ipotezelor prezentate mai sus. Adolescenții obişnuiți au tins să evidențieze distincții mai mari între reprezentările imature ale sinelui (sinele temporal din trecut aşa cum a fost el cu doi sau cinci ani în urmă) şi reprezentările mature ale sinelui (sinele proiectat peste doi sau cinci ani în viitor sau sinele din perioada adultă). În schimb, adolescenții din grupul cu o activitate prosocială exemplară au prezentat o mai mare stabilitate a sinelui, o mai mare continuitate a diferitelor tipuri de sine temporal. De asemenea, în cazul lor, sinele ideal, sinele legat de părinți, reprezentările legate de părinți au tins să fie încorporate mai mult în sinele actual comparativ cu grupul de adolescenți

[54] *Ibidem*.
[55] *Ibidem*.

obinşnuiţi, aşa cum s-a anticipat. Cei doi autori citaţi au interpretat acest rezultat ca indicând faptul că adolescenţii din grupul cu comportament prosocial exemplar tind să identifice mai mult sinele lor actual cu sinele lor ideal şi cu părinţii lor, să fie mai orientaţi spre idealuri şi spre valorile părinţilor. Adolescenţii obişnuiţi, în schimb, au tins să încorporeze mai mult în descrierea sinelui lor real sinele după cum e văzut de cel mai bun prieten şi reprezentările celui mai bun prieten, cu care tind să se identifice. Teoria lor despre sine a indicat şi importanţa de prim rang acordată de aceştia pentru acceptarea şi integrarea într-o reţea socială a grupului de aceeaşi vârstă. În schimb, tinerii cu un angajament prosocial exemplar au tins mai mult să aibă o teorie despre sine care face referire la convingeri şi filosofii personale, nepunând pe prim plan integrarea lor socială într-un grup de prieteni, în condiţiile în care acest lucru le-ar împiedica angajamentul în activităţile caritative. Autorii studiului citat observă că diferenţele identificate între cele două grupuri de adolescenţi în ceea ce priveşte structura sinelui nu pot fi reduse la un singur factor explicativ, cum ar fi nivelul maturităţii sau sofisticarea intelectuală, de vreme ce nu au apărut diferenţe între grupurile menţionate în ceea ce priveşte nivelul judecăţii morale, care, pentru tipul de activităţi prosociale avute în vedere în acest studiu, nu a avut o influenţă semnificativă. Nu au apărut diferenţe notabile nici în legătură cu complexitatea cognitivă a adolescenţilor din cele două grupuri. În final, autorii studiului remarcă faptul că ar fi necesare pe viitor studii longitudinale care să lămurească dacă structura sinelui caracteristică adolescenţilor cu activitate prosocială exemplară precede sau succede acţiunile altruiste. Ele ar trebui să clarifice, în plus, şi alte aspecte cauzale, prin identificarea altor factori implicaţi în modelarea acestei structuri a sinelui şi determinarea angajamentului susţinut în activităţi altruiste.

Un alt studiu, probabil singular, aduce o contribuţie indirectă în direcţia semnalată mai sus, în ceea ce priveşte legătura dintre structura sinelui şi comportamentul moral, dar, în acest caz, comparaţia este între adolescenţii cu un comportament care încalcă normele morale şi adolescenţii obişnuiţi. Studiul a fost realizat de Oyserman şi Markus (1990, apud Hart şi Fengley, 1995[56]), el comparând tipurile de sine ale adolescenţilor delincvenţi şi ale celor nedelincvenţi. Ei au arătat că adolescenţii nedelincvenţi tindeau mai mult decât cei delincvenţi să întrevadă ca posibile pentru sine-urile lor temporale în viitor deopotrivă polii negativi şi pozitivi ai unor caracteristici obişnuite (de exemplu, succesul sau eşecul academic). Potrivit autorilor citaţi, acest lucru ar oferi posibilitatea unei mai bune direcţionări a comportamentului decât proiecţia în viitor, care are în vedere doar un singur pol al unor astfel de caracteristici, existând, în acest caz, nu doar un singur reper, al sinelui dorit, ci şi reperul de evitat, al sinelui nedorit. Hart şi Fengley

[56] *Ibidem*.

(1995[57]) au pus în legătură rezultatele acestui studiu cu rezultatele obținute de ei în cercetare lor empirică, descrisă mai sus, care s-a referit la structura caracteristică a sinelui adolescenților cu un caracter moral exemplar. Aceşti autori au evidențiat faptul că persoanele cu un caracter moral mai pregnant au un comportament idealist, care poate fi asociat unor reprezentări ale sinelui pe o dimensiune a evaluării sociale care este ancorată în doi poli: la un capăt sinele nedorit, iar la celălalt capăt sinele dorit, ideal, o dimensiune care a apărut a fi în mod semnificativ caracteristică pentru descrierile sinelui făcute de către persoanele cu un caracter moral exemplar.

4. CERCETAREA VIRTUȚILOR MORALE ÎN CALITATEA LOR DE COMPONENTE ALE IDENTITĂȚII MORALE

O altă serie de studii, destul de reduse ca număr, s-a centrat pe cercetarea virtuților morale (de exemplu, Aquion şi Reed, 2002[58]; Hart şi Fegley, 1995[59]), în calitatea lor de componente implicite ale identității morale. Virtuțile care pot fi întâlnite în literatura de specialitate ca având legătură cu domeniul moral sunt trăsături ca onestitatea, sinceritatea, loialitatea, integritatea, caracterul milostiv, imparțialitatea, generozitatea, toleranța, caracterul iertător. Este de remarcat, printre altele, în această privință, că smerenia sau modestia, în mod surprinzător, au fost extrem de puțin investigate ştiințific în ceea ce priveşte legătura lor cu judecata, emoțiile şi comportamentul moral. Dar smerenia, ca şi modestia, este o virtute care are de-a face în cel mai mare grad cu imaginea de sine şi care se regăseşte adesea în descrierile unor personalități care sunt larg recunoscute ca având un caracter moral exemplar, cum ar fi Maica Tereza, Dalai Lama sau alți lideri spirituali. De asemenea, o altă stare afectiv-atitudinală, mândria, opusul smereniei, nu a fost nici ea investigată în aspectul său moral. Ea ar putea juca un rol în motivarea comportamentului moral (în formele de fariseism moral, când respectarea normelor morale se face nu din convingere, ci pentru a prezerva o imagine de sine pozitivă) sau dimpotrivă, ar putea favoriza încălcarea unor norme morale, atunci când astfel este posibilă păstrarea unei reputații sau imagini de sine pozitive. Implicarea mândriei ar putea explica şi datele obținute în experimentele care au investigat fenomenul licențierii morale, care vor fi prezentate mai jos.

[57] *Ibidem*.
[58] K. Aquino, A. Reed, *op. cit.*
[59] D. Hart, S. Fegley, *op. cit.*

5. STUDII ORIENTATE PE INVESTIGAREA SCHEMELOR COGNITIVE MORALE REPREZENTÂND COMPONENTE ALE IMAGINII DE SINE

Un alt grup de studii a pornit de la concepţia asupra moralităţii promovată de Rest (1983, apud Rest, Narvaez, Thoma şi Bebeau, 2000[60]) şi dezvoltată de Lapsley şi Narvaez (2004[61]), care se bazează pe perspectiva cogniţiei sociale, cu deschiderile acesteia spre relaţia dintre personalitate şi aspectul social şi importanţa sa pentru a explica noţiuni cum sunt caracterul sau identitatea personală. Studiile mai sus menţionate pun accentul pe ideea de dezvoltare morală ca dezvoltare a expertizei, prin dezvoltarea unor scheme morale în cadrul interacţiunilor sociale. Plecând de la această perspectivă, astfel de studii au evidenţiat importanţa centrală a proceselor sinelui în dezvoltarea morală şi legătura indisolubilă a judecăţilor şi emoţiilor morale care se realizează în cadrul sistemului cognitiv-afectiv al personalităţii, punând accentul şi pe proprietăţile motivaţionale ale proceselor sinelui şi identităţii personale pentru comportamentul moral. Lapsley şi Narvaez (2004[62]) afirmă că accesibilitatea cronică a schemelor cognitive morale (scheme morale de conceptualizare a evenimentelor sociale), care se formează în baza experienţei, este sursa diferenţelor individuale în funcţionarea morală. Autorii citaţi prezintă date care susţin această idee, potrivit cărora experienţa morală anterioară influenţează gradul de înţelegere a povestirilor cu conţinut moral. În mod particular, ele indică faptul că reprezentarea a ceea ce este un personaj cu un caracter moral bun are o structură de prototip cognitiv, iar activarea acestui prototip biasează modul în care informaţia este prelucrată în cazul povestirilor cu caracter moral. Un rezultat cu importanţă practică al abordării susţinute de cei doi autori citaţi este sugestia unei metode de evaluare a „cronicităţii morale" prin numărul de trăsături prototipice pentru un bun caracter moral menţionate printre primele şase din cele furnizate atunci când persoanelor li se solicită să descrie o persoană pe care o plac, o displac, o caută sau o evită (Lapsley şi Lasky, 1999, apud Lapsley şi Narvaez, 2004[63]). Tot autorii mai sus citaţi au arătat că cei care sunt „cronici moral" interpretează şi codează informaţia diferit, tinzând să facă mai multe inferenţe spontane în legătură cu caracterul moral al unor personaje descrise. În ceea ce priveşte dezvoltarea caracterului moral, abordarea susţinută de Lapsley şi Narvaez (2004[64]) prevede că secvenţele social-cognitive timpurii sunt transformate în memorie autobiografică. Cu alte cuvinte, amintirile episodice cu caracter moral sunt integrate într-o formă narativă care face referire la un sine a cărui poveste o

[60] J. R. Rest, D. Narvaez, S. J. Thoma, M. J. Bebeau, *A Neo-Kohlbergian Approach to Morality Research*, "Journal of Moral Education", 2000, 29, p. 381–395.
[61] D. K. Lapsley, D. Narvaez, *op. cit.*
[62] *Ibidem*.
[63] *Ibidem*.
[64] *Ibidem*.

reprezintă, un rol important având în acest sens dialogul cu părinții (Thompson, 1998, apud Lapsley şi Narvaez, 2004[65]). Acest dialog cu părinții îi ajută pe copii să identifice trăsăturile morale relevante din experiența lor şi să formeze acele scheme morale uşor de amorsat şi activat, care sunt cronic accesibile, permițând astfel ca, prin atribuțiile privind caracterul moral, sinele ideal sau cel care este dorit social să devină parte a imaginii de sine. Imaginea de sine în care sunt încorporate diverse scheme, prototipuri, scenarii, sisteme de scopuri personale şi strategii reprezintă, conform autorilor citați, un fundament pentru un tip de comportament spontan, care nu presupune o deliberare conştientă, dar care este totuşi coerent, fiind organizat şi bazat pe reguli care nu sunt explicite, ci implicite (Emde, Biringen, Clyman şi Oppenheim, 1991, apud Lapsley şi Narvaez, 2004[66]). Lapsley şi Narvaez (2004[67]) observă că, prin modul de abordare pe care îl propun, virtuțile nu mai sunt privite ca nişte trăsături de personalitate care sunt sau nu în posesia cuiva, manifestându-se independent de context, ci ar putea fi explicate în acelaşi cadru prin care Cantor (1990, apud Lapsley şi Narvaez, 2004[68]) explică prin modele social-cognitive dispozițiile personale. Acestea ar avea la bază trei elemente: scheme de interpretare, stocare şi evocare a informației, sarcini de viață adoptate (definite şi cultural), care sunt definite şi ca sisteme de scopuri personale, şi strategii de îndeplinire a acestora. Prin urmare, dispozițiile personale ar reprezenta dispoziții de a face ceva într-un anumit fel personal într-un context particular, în baza experienței personale acumulate, care determină formarea unor configurații cognitiv-afectiv-comportamentale, a căror coerență explică stabilitatea unor astfel de dispoziții în ceea ce priveşte interpretarea, planificarea şi răspunsul la evenimente (Cervone şi Shoda, 1999, apud Lapsley şi Narvaez, 2004[69]). În continuarea genului de studii menționat mai sus, ar fi important dacă s-ar urmări cum dezvoltarea schemelor morale particulare este influențată de şi influențează dezvoltarea identității morale şi, în general, imaginea de sine.

6. CERCETAREA EMPIRICĂ A DINAMICII DECIZIILOR MORALE ÎN FUNCȚIE DE IMAGINEA DE SINE ŞI DECIZIILE MORALE ANTERIOARE: PURIFICAREA ŞI LICENȚIEREA MORALĂ

Un tip mai nou de studii şi-a propus investigarea dinamicii deciziilor morale. Ele au evidențiat importanța pentru schimbarea deciziilor morale a concepției de sine asupra propriei moralități, a integrității de sine şi a reflecției asupra imaginii de sine formate în baza experienței deciziilor morale anterioare. Astfel, au fost

[65] *Ibidem*.
[66] *Ibidem*.
[67] *Ibidem*.
[68] *Ibidem*.
[69] *Ibidem*.

identificate două fenomene majore care pot să apară în cursul dinamicii deciziilor morale: purificarea morală (implicarea activă pentru a compensa greşeli morale anterioare sau chiar acte de purificare fizică prin care se încearcă în mod simbolic purificarea morală) şi licențierea morală (când o persoană se crede îndreptățită să ia decizii imorale pentru că recent a luat decizii morale de care a fost mulțumită). Astfel de cercetări au fost realizate în cadrul mai larg al investigării mai aprofundate a ideii de disonanță etică (Barkan, Ayal, Gino şi Ariely, 2010[70]), după modelul disonanței cognitive. Este de notat faptul că rezultatul acestor cercetări este ambiguu încă, de vreme ce mecanismul compensator invocat este doar unul ipotetic, nefiind certificat empiric prin studiul motivațiilor care au stat la baza schimbării deciziilor morale, a inconsecvenței lor. Astfel de studii au însă şi meritul că au arătat şi ele importanța ideii de centralitate a identității morale, la fel ca şi studiile anterioare, plasând-o însă într-un cadru dinamic. Ele au evidențiat că există o stabilitate mai mare a deciziilor morale, fenomenele de compensare fiind mai puțin frecvente, în cazul persoanelor pentru care identitatea morală joacă un rol central.

Un număr relativ mare de studii care au avut ca obiectiv studierea licențierii morale sau a purificării morale au fost realizate recent. Dintre acestea am selectat doar câteva pentru a fi prezentate pe scurt, cu rol ilustrativ. Sachdeva, Iliev şi Medin (2009[71]) au realizat un astfel de studiu, plecând de la un cadru teoretic mai larg, referitor la autoreglarea morală. Ei propun ideea că decizia în favoarea unui comportament moral sau imoral are la bază o cumpănire interioară între câştigul relativ de imagine cu privire la valoarea morală proprie şi costul inerent unui comportament altruist, moral. În experimentele realizate de autorii mai sus citați, ei au cerut participanților să scrie povestiri cu relevanță personală care conțineau cuvinte care se refereau fie la trăsături pozitive, fie la trăsături negative din punct de vedere moral. Ei au constatat că comportamentul persoanelor într-o sarcină ulterioară (de donare sau de angajare în cooperare) a depins de tipul de trăsături conținute de povestirea scrisă. Cei care au scris povestiri care s-au referit la trăsături pozitive au tins să doneze sau să coopereze mai puțin decât cei care au scris povestiri care s-au referit la trăsături negative. Concluzia autorilor citați a fost că afirmarea unei identități morale îi determină pe oameni să admită ulterior un comportament imoral. În schimb, atunci când identitatea morală este amenințată, comportamentul moral ulterior poate reprezenta un mijloc de a recâştiga o imagine mai bună în ceea ce priveşte valoare de sine. Jordan, Mullen şi Murnighan (2011[72])

[70] R. Barkan, S. Ayal, F. Gino, D. Ariely, *The Pot Calling the Kettle Black: Distancing Response to Ethical Dissonance*, "Journal of Experimental Psychology: General", 2012, doi: 10.1037/a0027588.

[71] S. Sachdeva, R. Iliev, D. L. Medin, *Sinning saints and saintly sinners: The paradox of moral self-regulation*, "Psychological Science", 2009, p. 523–528.

[72] J. Jordan, E. Mullen, K. Murnighan, *Striving for the Moral Self: The Effects of Recalling Past Moral Actions on Future Moral Behavior*, "Personality and Social Psychology Bulletin", 2011, 37, p. 701–713.

au plasat fenomenele licenţierii şi purificării morale în contextul teoriei autoîntregirii sau autocompletării (în engleză: *self-completion*). În baza acestei teorii, ei prezic şi demonstrează că evocarea unui comportament moral (sau imoral) anterior conduce la acţiuni ulterioare compensatoare, mai degrabă decât la acţiuni în acord cu ele, reprezentând o cale de a reface imaginea morală de sine iniţială. Astfel, participanţii din studiile lor care a au avut ca sarcină evocarea unor comportamente imorale au participat mai mult la activităţi cu caracter moral, au prezentat într-o măsură mai mare intenţii prosociale sau au înşelat mai puţin în sarcinile ulterioare evocării decât cei care au evocat comportamente morale. În plus, datele au indicat că mărimea efectelor compensatoare a fost asociată gradului de moralitate sau imoralitate a comportamentului evocat. Astfel de efecte compensatoare nu au apărut, în schimb, dacă evenimentele evocate se refereau la comportamentul moral sau imoral al altor persoane.

Effron şi Monin (2010[73]) au reuşit, în cadrul unei serii de experimente, să aducă precizări în ceea ce priveşte condiţiile în care apare fenomenul licenţierii morale. Astfel, ei au arătat că un comportament, atunci când este în mod clar imoral, va fi admis sau produs în urma realizării anterioare a unor fapte bune doar dacă el nu este din domeniul sau de tipul faptelor bune realizate anterior. În schimb, dacă imoralitatea unui comportament este ambiguă, atunci licenţierea morală se va produce indiferent dacă comportamentul în cauză este din acelaşi domeniu cu faptele bune realizate anterior sau nu, doar că, în cazul în care ele sunt din acelaşi domeniu, licenţierea se va face prin schimbarea modului de interpretare a transgresiunii morale a acelui comportament cu o imoralitate ambiguă. Gneezy, Imas, Nelson, Brown şi Norton (2012[74]) au prezentat date care arată că fenomenul licenţierii morale apare doar în cazul în care urmează unui comportament prosocial care nu implică costuri semnificative pentru persoana care l-a realizat, aceşti autori observând că majoritatea studiilor care au investigat licenţierea morală au implicat acte prosociale de acest tip. În schimb, dacă o persoană prezintă un comportament prosocial care a presupus costuri majore pentru ea, atunci, ulterior, ea se va purta consecvent, menţinând pe mai departe comportamentul prosocial şi în alte situaţii. Autorii citaţi au interpretat aceste date ca sugerând faptul că un comportament prosocial costisitor funcţionează ca un semnal pentru identitatea prosocială, modificând-o semnificativ, iar, ulterior, persoana în cauză se va strădui să păstreze această percepţie de sine câştigată printr-un efort propriu major. În schimb, dacă un act prosocial nu implică un cost major pentru o persoană, acesta nu va funcţiona ca un semnal pentru identitatea morală, iar motivaţia de a păstra un eventual câştig pentru imaginea de sine obţinută în acest fel nu va fi prea mare. Prin urmare, ar fi

[73] D. A. Effron, B. Monin, *Letting People Off the Hook: When Do Good Deeds Excuse Transgressions?*, "Personality and Social Psychology Bulletin", 2010, 36, p.1618–1634.

[74] A. Gneezy, A. Imas, L. D. Nelson, A. Brown, M. I. Norton, *Paying to be Nice: Costly Prosocial Behavior and Consistency*, "Management Science", 2012, 58, p. 179–187.

de aşteptat purtarea ulterioară să fie mai puțin consecventă şi să apară o reducere a comportamentului prosocial, ca în cazul licențierii morale.

O categorie de studii înrudite cu cele de tipul menționat mai sus şi care ar putea fi relevante pentru înțelegerea legăturii dintre imaginea de sine şi dezvoltarea morală ar fi cea a studiilor care au arătat asocierea dintre un anumit status social şi modul de comportament moral, ca şi a studiilor care prezintă efectele pe care sarcina dată unor persoane de a se imagina ca având un anumit statut social îl are asupra comportamentului moral. Astfel, Piff, Stancato, Côté, Mendoza-Denton şi Keltner (2012[75]) au realizat o serie de studii empirice care arată că persoanele mai bogate şi cu funcții mai importante se simt mai îndreptățite să se comporte imoral şi chiar se comportă astfel în sarcinile experimentale utilizate de cercetători. Una dintre explicațiile acestui comportament este că ele tolerează mai mult lăcomia sau cred că au resursele necesare pentru a scăpa de consecințele faptelor lor. Dar e posibil ca acest lucru să se datoreze şi unei imagini sociale cu privire la persoanele cu status social înalt cu care ajung să se identifice. O dovadă în acest sens sunt datele furnizate de aceiaşi autori, care indică o creştere a comportamentului imoral pentru copiii sau adulții care au fost puşi de experimentatori să-şi imagineze că sunt bogați sau că sunt şefi. Astfel, elevii cărora li s-a cerut să-şi imagineze că sunt foarte bogați s-au servit cu mai multe bomboane dintr-un borcan în comparație cu cei care şi-au imaginat că sunt săraci. De asemenea, adulții cu o situație financiară mai bună care au fost puşi să joace rolul unor şefi la un interviu de angajare fictiv i-au mințit mai mult pe aşa-zişii candidați la angajare în ceea ce priveşte condițiile angajării comparativ cu adulții care au jucat rolul de şef, dar au avut o situație financiară mai proastă.

Într-un alt tip de cercetări, realizate de Kaufman şi Libby (2012[76]), s-au studiat identificarea cu personajele din romanele citite şi modul în care fuziunea dintre sinele propriu şi un personaj fictiv influențează comportamentele cititorului, atitudinile sale, concepția şi imaginea de sine, astfel încât acestea să ajungă în acord cu cele ale acelui personaj. Datele acestor studii au indicat faptul că identificarea cu personajul este favorizată sau defavorizată de anumite condiții. Astfel, manipulându-se accesibilitatea reprezentării de sine proprii (prin prezența sau absența unor oglinzi în camera de lectură, de exemplu), rezultatele obținute au arătat că identificarea cu personajul fictiv a variat în funcție de această manipulare: în condițiile în care participanții la experimente erau mai dispuşi să uite cine sunt sau în condițiile de mediu care favorizau o astfel de uitare (prin absența oglinzilor), participanții au tins mai mult să se identifice cu personajul fictiv. Identificarea cu

[75] P. K. Piff, D. M. Stancato, S. Côté, R. Mendoza-Denton, D. Keltner, *Higher Social Class Predicts Increased Unethical Behavior*, "Proceedings of the National Academy of Sciences", 2012, 109, p. 4086–4091.

[76] G. F. Kaufman, L. K. Libby, *Changing Beliefs and Behavior Through Experience-Taking*, "Journal of Personality and Social Psychology", 2012, 103, p. 1–19.

personajul fictiv a fost influențată şi de caracterul narațiunii, şi de tipul personajului: dacă narațiunea era la persoana întâi singular, iar personajul se asemăna cu cititorul din multe puncte de vedere, făcând parte din acelaşi grup social, identificarea cu personajul a fost semnificativ mai crescută comparativ cu situația în care narațiunea era la persoana a treia şi protagonistul era dintr-un grup social diferit de cel al cititorului. Un alt factor distins ca fiind important pentru identificare a fost acela al momentului în care cititorului îi sunt prezentate caracteristicile personajului în discuție. Datele au arătat că dacă apartenența la un anumit grup social a personajului este dezvăluită încă de la începutul narațiunii, şansele unei identificări cu acesta scad. Tot aceste studii au arătat că lectura unei narațiuni favorizează mai mult identificarea cu un personaj decât urmărirea unui film cu acelaşi conținut, filmul limitând abilitatea celui care vizionează de a se închipui pe sine în pielea protagoniştilor, efortul imaginativ cerut fiind mai redus. În ceea ce priveşte dovezile influenței efective pe care lectura o are asupra comportamentului şi modului de a gândi, cercetătorii mai sus citați au obținut date care au indicat faptul că participanții care s-au identificat puternic cu un personaj care a depăşit multe obstacole pentru a putea să se ducă la vot au tins mai mult să se ducă să voteze la nişte alegeri reale care au avut loc la câteva zile de la realizarea experimentului comparativ cu cei care au citit romane cu un conținut care nu se referea la vot. De asemenea, în studiile lor, în situația în care participanții s-au identificat cu personaje care erau de o rasă sau orientare sexuală diferită de a lor, aceştia au tins să folosească mai puțin stereotipurile legate de grupul social căruia îi aparținea personajul. Se poate observa uşor că situațiile vizate în studiile menționate mai sus, cum ar fi participarea la vot sau judecarea persoanelor în funcție de stereotipuri, au un anumit caracter moral. Prin urmare, ar fi de aşteptat şi de dorit ca în studii viitoare să se investigheze în ce măsură şi în ce condiții identificarea cu personajele unor narațiuni ar putea contribui în mod real la favorizarea unor comportamente cu un caracter moral mai pronunțat (a nu minți, a nu fura, de exemplu), dincolo de speculațiile teoretice care se pot face. Astfel de influențe sunt de aşteptat dacă se ține cont şi de poziția exprimată de Lapsley şi Narvaez (2004[77]), potrivit căreia moralitatea ar depinde de formarea unor scheme morale în baza experienței acumulate în ceea ce priveşte soluționarea situațiilor cu caracter moral. Este de notat că, în cazul lecturii unor narațiuni cu caracter moral, o astfel de experiență este una vicariantă, cititorul învățând în baza experiențelor personajului. Deoarece studiile realizate de Kaufman şi Libby (2012[78]) au putut dovedi, până acum, doar efecte pe termen scurt ale identificării cu personajele unor narațiuni, ar fi de dorit ca pe viitor să se investigheze în ce măsură şi în ce condiții astfel de efecte pot fi mai mult decât temporare, extinzându-se pe intervale de timp mai lungi.

[77] D. K. Lapsley, D. Narvaez, *op. cit.*
[78] G. F. Kaufman, L. K. Libby, *op. cit.*

În ceea ce priveşte comportamentul moral în condiţiile care favorizează accesibilitatea imaginii de sine şi care induc preocupări legate de imaginea socială creată altora, în termeni de reputaţie (ca expresie a rolului jucat de imaginea de sine prin intermediul controlului social asupra comportamentului moral), Bateson, Nettle şi Roberts (2006[79]) prezintă date semnificative în acest sens. Într-un studiu cu caracter naturalist, ei au examinat efectul imaginii unei perechi de ochi care era expusă în cantina unei facultăţi asupra onestităţii cu care studenţii puneau bani într-o cutie pentru a-şi plăti băutura în mod benevol. Datele au indicat faptul că studenţii au plătit băuturile lor de trei ori mai mult când imaginea cu ochii era expusă pe pereţi în dreptul cutiei decât atunci când acea imagine a lipsit, în locul ei fiind un tablou cu flori. Explicaţia dată de autorii studiului a fost aceea că imaginea ochilor a reprezentat un indiciu perceput inconştient că studenţii sunt urmăriţi în ceea ce priveşte comportamentul lor prosocial, inducând automat preocupări legate de reputaţia lor în acest sens. Studii de genul celui care a fost mai sus menţionat ar putea analiza pe viitor mai în detaliu modul în care componenta imaginii de sine care se referă la reputaţie joacă un rol în judecata şi comportamentul moral, aducând date suplimentare în acest sens. Ar fi de dorit ca datele obţinute în acest fel să fie puse în legătură cu datele obţinute în investigaţiile asupra unor emoţii morale ca ruşinea sau jena, care au legătură cu reputaţia pe care o persoană doreşte să o menţină sau cu datele privind licenţierea sau purificarea morală.

În legătură cu tipul de studii menţionate anterior se află şi o cercetare realizată de Schnall şi Roper (2012[80]), care au investigat modul în care exemplul moral pozitiv al altcuiva influenţează imaginea de sine şi comportamentul ulterior al unei persoane expuse la un astfel de comportament exemplar din punct de vedere moral. După cum arată autorii citaţi, se cunoştea faptul că expunerea la un comportament moral exemplar conduce la o creştere a comportamentului prosocial de oferire de ajutor altora, dar nu s-a putut determina cauza acestui efect. Una dintre alternativele avute în vedere a fost aceea că o astfel de expunere ar putea reprezenta o ameninţare la imaginea de sine morală, din cauza angajării într-un proces de comparare socială, în urma căruia se poate ajunge la rezultatul că integritatea morală a celui expus este inferioară comportamentului exemplar. A doua alternativă luată în considerare a fost aceea că expunerea la un astfel de caz exemplar ar putea furniza un impuls motivaţional de a acţiona potrivit propriilor valori morale ale persoanei expuse la acel comportament. Schnall şi Roper (2011[81]) au realizat un experiment pentru a distinge care dintre aceste alternative oferă o explicaţie mai bună pentru creşterea comportamentului prosocial în urma expunerii la un comportament moral exemplar. Ei au oferit unei părţi a participanţilor la

[79] M. Bateson, D. Nettle, G. Roberts, *Cues of Being Watched Enhance Cooperation in a Real-World Setting*, "Biology Letters", 2006, 2, p. 412–414.

[80] S. Schnall, J. Roper, *Elevation Puts Moral Values Into Action*, "Social Psychological and Personality Science", 2012, 3, p. 373–378.

[81] *Ibidem*.

studiu o oportunitate de autoafirmare printr-un comportament moral, care a fost urmată fie de inducerea unui sentiment de elevare morală prin expunerea la un comportament moral exemplar, fie de o stare de control, neutră afectiv, caz în care participanții nu au fost influențați în vreun fel. Rezultatele au arătat că, în comparație cu participanții care s-au aflat într-o stare neutră după ce au avut oportunitatea de autoafirmare, participanții cărora li s-a indus un sentiment de elevare morală prin expunerea la un comportament moral exemplar au prezentat un nivel semnificativ mai ridicat al comportamentului de oferire de ajutor. Mai mult, datele au indicat că, în cazul celor care au fost expuşi comportamentului moral exemplar, nivelul comportamentului de oferire de ajutor a fost mai mare dacă anterior au avut oportunitatea autoafirmării comparativ cu cei care nu au avut o astfel de oportunitate. Prin urmare, după cum constată şi autorii citați, datele susțin mai degrabă a doua alternativă explicativă, indicând că expunerea la un caz moral exemplar nu conduce la o amenințare a valorizării morale de sine în urma unui proces de comparație socială, ci, mai degrabă, oferă un stimul motivațional de a acționa în baza valorilor morale care sunt susținute şi afirmate de o persoană.

O altă categorie de studii, care are relevanța cea mai directă în ceea ce priveşte tema aflată în discuție, este aceea care include cercetări experimentale prin care se manipulează direct sau indirect imaginea de sine sau nivelul de concentrare pe această imagine şi se urmăreşte apoi comportamentul în situații care pot avea un caracter moral mai mult sau mai puțin evident. Un exemplu în acest sens este studiul lui Macrae, Bodenhausen şi Milne (1998[82]), care au arătat că participanții care au fost induşi să se concentreze mai mult pe imaginea de sine au produs descrieri mai puțin stereotipe ale unor ținte sociale prezentate de experimentatori. S-a constat apoi că această reducere a descrierilor stereotipe a apărut doar la acei participanți care aveau standarde personale de evitare a stereotipurilor în calitatea lor de componente ale imaginii de sine. Acest studiu a relevat şi un aspect dinamic al controlului comportamentului care este indezirabil social prin intermediul imaginii de sine în condițiile în care concentrarea pe această imagine este susținută din exterior: supresia stereotipurilor poate conduce la un efect ulterior opus, descrierea stereotipă crescând semnificativ după supresia inițială, probabil din cauza epuizării unor resurse limitate necesare efortului de control cerut de supresie. Ar fi interesant de aflat dacă fenomene similare ar putea să apară şi pentru situații care au implicații morale mai pregnante decât cazul utilizării stereotipurilor sociale. Date indirecte în acest sens sunt oferite de Ruedy şi Scheweitzer (2010[83]). Ei au arătat că realizarea unui exercițiu de intensificare a stării de prezență (Mindfulness[84]) a condus la o reducere

[82] C. N. Macrae, G. V. Bodenhausen, A. B. Milne, *Saying no to Unwanted Thoughts: Self-Focus and the Regulation of Mental Life*, "Journal of Personality and Social Psychology", 1998, 74, p. 578–589.

[83] N. E. Ruedy, M. E. Schweitzer, *In the Moment: The Effect of Mindfulness on Ethical Decision Making,* „Journal of Business Ethics", 2010, 95, p. 73–87.

[84] Este vorba de o stare de concentrare a atenției pe starea internă şi externă prezentă, care înseamnă implicit şi o concentrare mai accentuată pe sine, o conştientizarea mai intensă a sinelui.

a gravității unui comportament lipsit de etică (raportarea de mai puține rezultate obținute prin înşelăciune la o probă dată), chiar dacă nu a avut ca efect o reducere a frecvenței unui astfel de comportament în comparație cu situația în care nu s-a solicitat realizarea unui astfel de exercițiu. De asemenea, ei au arătat şi că persoanele care se află mai frecvent într-o astfel de stare tind să ia mai multe decizii etice, să aibă un nivel mai mare al componentei de internalizare a identității morale şi un nivel mai scăzut al componentei de simbolizare a acesteia. În plus, aceste persoane tind să aibă mai mult o filosofie etică în deciziile morale care se bazează pe o abordare principială (formalistă) şi mai puțin una care se bazează pe consecințele unei acțiuni. Cei doi autori citați au interpretat rezultatele de mai sus în lumina teoriei menținerii concepției de sine, care a fost formulată de Mazar, Amir şi Ariely (2008[85]) pentru a explica angajarea în comportamente care încalcă principiile etice. Conform acestei teorii, infracțiunile minore de încălcare a regulilor etice vor tinde să fie uitate câtă vreme gravitatea acestora se află sub un anumit prag, neamenințând astfel concepția de sine. Dar acest prag este considerat a fi unul mobil, el schimbându-se în funcție de diverse cogniții de raționalizare şi biasări care vin în sprijinul intereselor personale şi în funcție de diverşi factori contextuali. Prin urmare, se presupune, conform acestei teorii, că pe măsură ce scade conştiința de sine a unei persoane şi, implicit, conştiința proceselor prin care ea decide moral, cu atât mai uşor îi va fi să justifice încălcări mai grave ale regulilor etice fără ca astfel concepția sa de sine să fie afectată. Un alt studiu de tipul celor care investighează efectele concentrării pe sine asupra unor decizii cu caracter moral este cel realizat de Rsin şi Spencer (1997[86]), care prezintă şi ei date indicând implicarea proceselor legate de menținerea imaginii de sine în judecățile stereotipe şi evaluarea altor persoane în baza unor prejudecăți. Astfel, ei au arătat că persoanele a căror imagine de sine a fost îmbunătățită printr-o procedură de autoafirmare au tins să evalueze mai puțin negativ persoanele dintr-un grup care erau victime ale unui stereotip social negativ, iar, atunci când imaginea lor de sine a fost înrăutățită printr-un feedback negativ, ele au tins să evalueze aceleaşi persoane într-o măsură mai mare în mod stereotip. Mai mult, deprecierea prin stereotip a condus la o creştere a stimei de sine a persoanelor a căror imagine de sine a fost înrăutățită, ceea ce sugerează faptul că prejudecata şi evaluarea negativă nejustificată a altora pot reprezenta mijloace frecvente de menținere a propriei imagini de sine. Un alt exemplu care se încadrează în categoria de studii mai sus menționate este cercetarea realizată de Grant şi Dutton (2012[87]). Aceasta a investigat efectul pe care reflecția asupra beneficiilor primite comparativ cu reflecția asupra oferirii voluntare de beneficii îl poate avea asupra comportamentului prosocial. Ei

[85] N. Mazar, O. Amir, D. Ariely, *The Dishonesty of Honest People: A Theory of Self-Concept Maintenance*, „Journal of Marketing Research", 45, p. 633–644.

[86] S. Rsin, S. J. Spencer, *Prejudice as Self-Image Maintenance: Affirming the Self Through Derogating Others*, "Journal of Personality and Social Psychology", 1997, 73, p. 31–44.

[87] A. Grant, J. Dutton, *Beneficiary or Benefactor: Are People More Prosocial When They Reflect on Receiving or Giving?*, "Psychological Science", 2012, DOI: 10.1177/0956797612439424.

au plecat de la ideea că, pe de o parte, primirea de beneficii poate promova comportamentul prosocial prin intermediul invocării reciprocității şi a evocării unei stări afective pozitive. Dar, după cum remarcă autorii citați, aceste efecte ar putea să fie, în mod frecvent, de scurtă durată, caracteristice unei anumite relații interpersonale şi să fie complicate de reacții ambivalente. Pe de altă parte, cei doi autori susțin că oferirea voluntară de beneficii poate să încurajeze comportamentul prosocial prin creşterea pregnanței şi intensității identității morale şi imaginii de sine ca fiind o persoană capabilă să contribuie la binele altora şi capabilă să le acorde ajutor. Datele cercetării realizate de cei doi autori citați au indicat că studenții participanți la cercetare care au reflectat asupra oferirii voluntare de beneficii au contribuit mai mult pentru susținerea propriei universități şi au donat mai mulți bani pentru victimele dezastrelor naturale decât cei care au avut ca sarcină să reflecte asupra primirii unor beneficii. Concluzia autorilor a fost că o concentrare a atenției asupra oferirii de beneficii poate stimula mai mult comportamentul prosocial comparativ cu concentrarea atenției asupra primirii de beneficii. Cameron şi Payne (2012[88]) au investigat efectul pe care îl are solicitarea de reglare a compasiunii în sensul reducerii ei, comparativ cu reglarea distresului sau a exprimării emoțiilor la vederea unor imagini care induc compasiunea. Ei au constat că numai în cazul reglării compasiunii se produce un efect de echilibrare între două aspecte ale concepției de sine (identitatea morală şi convingerea că regulile morale pot să fie sau nu încălcate) în deciziile ulterioare ale participanților. Astfel, participanții care au raportat niveluri mai ridicate ale identității morale, ulterior inhibării compasiunii au avut o convingere mai mare că regulile morale pot fi încălcate. Dacă însă participanții şi-au menținut convingerile că regulile morale trebuie să fie întotdeauna respectate, ei şi-au sacrificat identitatea morală ulterior inhibării compasiunii. Concluzia autorilor citați a fost aceea că reglarea compasiunii are un cost, forțând fie pierderea identității morale, fie renunțarea la convingerea că regulile morale trebuie respectate întotdeauna. Este de notat că ambele schimbări pot conduce la modificări în ceea ce priveşte comportamentul moral.

În alte studii s-a urmărit nu efectul experimental al manipulării imaginii de sine asupra unor aspecte morale ale comportamentului, ci asocierea unei imagini de sine existente cu anumite decizii având un caracter moral explicit sau implicit. De exemplu, Olatunji, David şi Ciesielski (2012[89]) au urmărit legătura dintre dezgustul față de sine şi modul de evaluare a unor acte, care au sau nu un caracter ofensator, din punctul de vedere al dezgustului produs de acestea şi al pedepsei care s-ar impune în cazul lor, ceea ce implică şi o evaluare morală implicită a acestora. Datele autorilor citați au indicat că dezgustul de sine a prezis semnificativ un dezgust şi rate de pedepsire mai mari pentru evaluarea actelor care nu reprezentau

[88] C. D. Cameron, B. K. Payne, *The Cost of Callousness: Regulating Compassion Influences the Moral Self-Concept*, "Psychological Science", 2012, 23, p. 225–229.

[89] B. O. Olatunji, B. David, B. G. Ciesielski, *Who Am I to judge? Self-Disgust Predicts Less Punishment of Severe Transgressions*, "Emotion", 2012, 12, p. 169–173.

ofense, după ce s-au controlat factorii care ţineau de simptomele depresive şi de sensibilitatea pentru dezgust ale persoanelor investigate. În schimb, dezgustul de sine a prezis semnificativ un dezgust mai redus şi rate de pedepsire mai reduse pentru actele evaluate care reprezentau ofense majore, după ce s-au controlat, şi în acest caz, factorii care ţineau de simptomele depresive şi de sensibilitatea la dezgust.

7. CERCETAREA INFLUENŢEI COMPORTAMENTULUI MORAL SAU IMORAL ASUPRA IMAGINII DE SINE

Un număr redus de studii au abordat şi problema modului în care un comportament moral sau imoral provocat poate induce o schimbare la nivelul imaginii de sine în general. De exemplu, Gray (2011[90]) propune ideea de transformare morală, potrivit căreia un comportament considerat bun sau rău din punct de vedere moral creşte sentimentul de agent al unei persoane, creându-i o imagine de sine în care persoana simte că are un autocontrol, o putere personală şi tenacitate mai mare. Acest lucru se traduce apoi chiar printr-o putere fizică mai mare, după cum autorul citat a demonstrat într-o serie de trei experimente. Interpretarea dată de autorul citat datelor obţinute de el este cea conform căreia apare o identificare a participanţilor cu prototipurile sociale ale eroilor care fac bine sau care fac rău şi care sunt văzuţi ca având o mai mare putere de acţiune şi ca fiind mai puţin sensibili la experienţele traumatice. Alte două studii longitudinale au urmărit influenţa moralităţii comportamentului asupra sinelui moral în mod particular. Astfel, cercetarea lui Pratt, Hunsberger, Pancer şi Alisat (2003, apud Hardy şi Carlo, 2005[91]) indică faptul că în vreme ce sinele moral nu a prezis angajamentul ulterior în activităţi comunitare, angajamentul în activităţile comunitare a prezis, în schimb, sinele moral ulterior. Acest rezultat este în acord cu cel al cercetării calitative a lui Youniss şi Yates (1997, apud Hardy şi Carlo, 2005)[92], care a sugerat că participarea unui grup de adolescenţi la activităţile unei cantine sociale a facilitat integrarea principiilor morale în cadrul identităţii lor şi a condus la creşterea angajamentului moral ulterior. Studiile de acest gen, care evidenţiază relaţia dinspre comportamentul moral spre imaginea de sine în general şi identitatea morală în particular, împreună cu studiile care indică faptul că identitatea morală se definitivează de-abia în perioada adolescenţei, atrag atenţia asupra posibilităţii ca aspectele morale ale identităţii de sine să joace un rol motivator predominant pentru comportamentul moral de-abia începând cu perioada adolescenţei. Prin urmare, de-abia după această vârstă este de aşteptat şi stabilizarea comportamentului moral, date fiind raţiunile empirice şi teoretice care

[90] K. Gray, *Moral Transformation. Good and Evil Turn the Weak Into the Mighty*, "Social Psychological and Personality Science", 2010, 1, p. 253–258.

[91] S. A. Hardy, G. Carlo, *op. cit.*

[92] *Ibidem.*

indică faptul că o identitate morală matură este singura care poate motiva angajamentul moral consecvent şi de durată (Hardy şi Carlo, 2005[93]). Înainte de această vârstă, s-a arătat că judecata morală şi emoţiile morale sunt asociate pozitiv doar moderat cu acţiunile morale, oferind o motivaţie instabilă pentru acestea (Hardy şi Carlo, 2005[94]).

8. INVESTIGAREA EVOLUŢIEI STRUCTURII IMAGINII DE SINE ÎN ASOCIERE CU DEZVOLTAREA PE PLAN MORAL

Un alt tip de studii s-a axat mai mult pe structura imaginii de sine la diferite vârste în combinaţie cu diverşi factori care o influenţează, investigând, în acelaşi timp, asocierea acestei structuri cu aspecte ale dezvoltării pe plan moral. Un exemplu ar fi cercetarea realizată de Leahy (1981[95]) pe un grup de adolescenţi de clasa a X-a şi părinţii lor. Ei au obţinut date conform cărora un nivel mai ridicat al disparităţii imaginii de sine, în sensul existenţei unei imagini de sine ideale exagerat de pozitive şi a unei imagini de sine reale mai puţin pozitive, a fost asociat unui nivel mai ridicat al judecăţii morale la aceşti adolescenţi. În plus, în cazul băieţilor, un nivel mai ridicat al disparităţii imaginii de sine a fost legat de practici de educare parentală de tip autoritarian. Pentru fete, o imagine de sine ideală mai pozitivă a corelat cu accentul pus de tată pe control şi supraveghere şi de mamă pe controlul sexualităţii şi al agresivităţii. În ceea ce priveşte importanţa caracteristicilor de gen implicate în disparitatea imaginii de sine la adolescenţi, Leahy şi Eiter (1980[96]) au arătat că participanţii care au prezentat un nivel mai ridicat al judecăţii morale (cu un procent mai mare al judecăţilor morale postconvenţionale) tindeau mai mult să încorporeze aspecte ale sexului opus în imaginea lor de sine. Un alt studiu, al lui Bybee şi Zigler (1991[97]), prezintă date suplimentare cu privire la legătura dintre disparitatea imaginii de sine şi nivelul dezvoltării morale la diferite vârste. Autorii studiului au plecat de la ideea că disparitatea imaginii de sine (distanţa dintre imaginea sinelui real şi a celui ideal) se datorează unei diferenţieri progresive a sinelui real faţă de cel ideal odată cu maturizarea unui individ şi o capacitate crescută de integrare a normelor morale sociale, ceea ce ar explica datele privind asocierea dintre disparitatea imaginii de sine şi nivelul moral, cum sunt şi cele prezentate în studiul lui Leahy (1981[98]). Mai

[93] S. A. Hardy, G. Carlo, *op. cit.*

[94] *Ibidem.*

[95] R. L. Leahy, *Parental Practices and the Development of Moral Judgment and Self-Image Disparity During Adolescence*, "Developmental Psychology", 1981, 17, p. 580–594.

[96] R. L. Leahy, M. Eiter, *Moral Judgment and the Development of Real and Ideal Androgynous Self-Image During Adolescence and Young Adulthood*, "Developmental Psychology", 1980, 16, p. 362–370.

[97] J. A. Bybee, E. Zigler, *Self-Image and Guilt: A Further Test of the Cognitive-Developmental Formulation*, "Journal of Personality", 1991, 59, p.733–45.

[98] R. L. Leahy, *op. cit.*

mult, în baza acestei idei, ei au anticipat o asociere pozitivă între nivelul disparității imaginii de sine şi măsura în care este trăită vina ca o emoție morală. Realizând o cercetare empirică pe participanți de clasa a V-a, a VIII-a, a XI-a şi pe tineri adulți, autorii citați au prezentat date conform cărora vina a fost asociată disparității imaginii de sine la toate vârstele investigate. Aceste date au indicat faptul că o tendință de a trăi vina într-o măsură mai mare a fost asociată cu un nivel mai ridicat al imaginii de sine ideale pentru toate aceste vârste. În schimb, în ceea ce priveşte imaginea de sine reală, ea a fost asociată pozitiv vinei doar pentru participanții de clasa a V-a, dar nu şi la restul vârstelor. Tot în cadrul aceluiaşi studiu s-a constatat că nivelul mediu al vinei şi disparitatea imaginii de sine nu au fost legate de vârsta şcolară a participanților. În schimb, ele au depins de nivelul dezvoltării cognitive, în sensul că participanții mai inteligenți au avut un nivel mai ridicat al imaginii de sine ideale, o disparitate mai mare a imaginii de sine şi au tins să se simtă vinovați într-o măsură mai mare decât participanții cu calități intelectuale mediocre.

9. ROLUL EMOȚIILOR MORALE ÎN EVIDENȚIEREA LEGĂTURII DINTRE IMAGINEA DE SINE ŞI DEZVOLTAREA MORALĂ

O serie de cercetări care se referă la emoțiile morale şi la dezvoltarea lor ar putea fi relevante indirect în ceea ce priveşte investigarea legăturii dintre imaginea de sine şi nivelul de dezvoltare a judecății şi comportamentului moral. Astfel, cercetările care atestă dezvoltarea timpurie a comportamentelor şi emoțiilor morale, adică în jurul vârstei de doi-trei ani, indică şi o asociere între apariția rudimentelor comportamentelor şi emoțiilor cu caracter moral (Barrett, 1995, Kochanska, Casey şi Fukumoto 1995, Lewis, 1998 şi Tangney, 1991, apud Eisenberg, 2000[99]) şi posibilitatea recunoaşterii de sine (în testul oglinzii), ceea ce marchează existența unei forme primare a imaginii de sine, prin diferențierea propriilor stări interne de stările interne ale altora. Este de notat că, tot la această vârstă, copiii încep să se implice empatic în suferința altcuiva, empatia sau simpatia fiind emoții care au şi ele conotații morale, contribuind la motivarea comportamentelor prosociale şi la apariția trăirii vinii (Eisenberg, 2000[100]). Ar fi necesare studii care să investigheze în continuare în ce măsură această coocurență a achizițiilor în domeniul moral şi al reflecției de sine ar putea avea o semnificație mai adâncă, indicând posibilele procese cauzale. În această direcție, de perspectivă sunt studiile care au indicat modul în care se dezvoltă aversiunea față de inegalitatea care avantajează (LoBue, Nishida, Chiong, DeLoache şi Haidt, 2009[101]). Astfel de studii au arătat că, încă de la trei ani, vârstă la care apar şi primele elemente ale imaginii de sine, copiii observă şi reacționează negativ la distribuția inegală a unor recompense, mai ales

[99] N. Eisenberg, *op. cit.*

[100] *Ibidem*.

[101] V. LoBue, T. Nishida, C. Chiong, J. S. DeLoache, J. Haidt, *When Getting Something Good is Bad: Even Three-year-olds React to Inequality*, "Social Development", 2009, 20, p. 154–170.

atunci când ei sunt cei nedreptățiți, unii dintre ei fiind capabili chiar să încerce să o repare. Ar fi de dorit ca modelul acesta de investigație să fie extins şi pentru vârsta adultă, mai ales ținând cont de faptul că echitatea este considerată a fi o noțiune fundamentală pentru dezvoltarea morală şi de faptul că ea indică imaginea pe care o persoană o are despre propriile sale drepturi în raport cu drepturile altora, ca o posibilă componentă a imaginii de sine.

Este de remarcat că ar fi util să se țină cont şi de studiile care s-au concentrat pe emoțiile morale care au o evidentă legătură cu imaginea de sine, fără că această legătură să fie explicit explorată mai îndeaproape. În mod clar, în ultimul timp, există un interes foarte crescut pentru emoții cu caracter moral ca ruşinea, vina sau jena, dar foarte rar sunt analizate legăturile lor cu imaginea de sine, deşi se recunoaşte de către unii autori (de exemplu, Eisenberg, 2000[102]) că aceste emoții sunt emoții ale conştiinței de sine, pentru că înțelegerea şi evaluarea sinelui sunt fundamentale pentru apariția lor. Există doar câteva studii care au stabilit o legătură între vină, ruşine şi jenă şi concepția de sine la un nivel foarte general. Dintre cele trei emoții menționate, Eisenberg (2000[103]) crede, pe baza studiilor pe care le invocă, că jena are cele mai puține implicații morale şi se referă cel mai puțin la transgresiunea normelor morale. În schimb, ea s-ar referi mai mult la evenimente accidentale, pentru care persoanele se consideră a fi mai puțin responsabile, şi mai degrabă la transgresiunea normelor sociale convenționale, pe care cei care le încalcă sunt mai puțin dornici să le îndrepte, ceea ce explică şi faptul că jena implică şi un nivel mai redus al mâniei îndreptate către propria persoană. Mila este definită ca o trăire dureroasă care decurge din acceptarea responsabilității pentru un comportament care încalcă standarde internalizate sau care provoacă altora distres, fiind însoțită şi de dorința şi eforturile active de a repara sau îndrepta răul făcut sau de a se autopedepsi (Eisenberg, 2000[104]), ceea ce explică nivelul ridicat de activare fiziologică (arousal) care însoțeşte o astfel de trăire. Se observă uşor că acest tip de emoție este cel mai mult legată de aspectul moral al unei persoane, deoarece se poate referi la încălcarea normelor morale internalizate şi la răul produs altor persoane. Ruşinea, care este adesea confundată cu vina, este o emoție morală pasivă, de deprimare, care exprimă o trăire de neajutorare, descurajare, în raport cu evenimente aversive legate de sine (Eisenberg, 2000[105]). Ea se referă la o devalorizare sau condamnare a întregului sine ca având un defect fundamental, care este însoțită şi de tendința de ascundere şi evitare a altor persoane, de teama presupusului dispreț pe care acestea l-ar putea avea pentru persoana care se autoevaluează astfel şi de teama că, în caz contrar, acel defect ascuns ar putea

[102] N., Eisenberg, *op. cit.*
[103] *Ibidem*.
[104] *Ibidem*.
[105] *Ibidem*.

deveni vizibil, că acea persoană şi-ar putea trăda inferioritatea pe care şi-o simte (Ferguson şi Stegge, 1998, apud Eisenberg, 2000[106]). După cum se observă, legătura dintre ruşine şi imaginea de sine este una mult mai puternică decât în cazul vinii. Ruşinea se concentrează mai mult pe o dorinţă de schimbare a sinelui, referindu-se la întreaga identitate, iar vina se concentrează mai mult pe schimbarea unui comportament, pe dorinţa de a îndrepta o eroare, care nu este considerată a fi în mod necesar reprezentativă pentru felul de a fi al unei persoane, deşi pot exista cazuri în care, pe un fond structural, o persoană să îşi atribuie în mod greşit responsabilităţi pentru greşeli care nu-i aparţin (Eisenberg, 2000[107]). Deşi într-o măsură mai redusă decât în cazul vinii, şi emoţia ruşinii poate să aibă conotaţii morale, în condiţiile în care inferioritatea este simţită a se situa în domeniul moral (spre deosebire de ruşinea cauzată de o performanţă redusă sau de încălcarea unor norme sociale convenţionale). După cum remarcă Tangney (1991, 1996, apud Eisenberg, 2000[108]), există o tendinţă, potrivit unor cercetări empirice, ca cele două emoţii să se deosebească în ceea ce priveşte asocierea lor cu reacţia unei persoane la distresul alteia. Astfel, s-ar părea că vina, care nu este însoţită de ruşine şi care nu este una iraţională, bazată fiind pe anxietate, este mai puternic asociată cu o reacţie empatică, iar ruşinea, mai ales cea care nu este însoţită de vină, mai mult cu o reacţie aversivă, concentrată pe sine. De asemenea, ruşinea care nu este însoţită şi de vină este asociată, potrivit cercetărilor întreprinse de autorul mai sus citat, cu agresivitatea directă, indirectă şi deplasată, în vreme ce vina care nu este însoţită de ruşine a fost asociată negativ cu aceste tipuri de răspuns. Potrivit lui Eisenberg (2000[109]), este posibil ca un nivel foarte ridicat de vină să fie asociat cu ruşinea şi cu vina iraţională, care are la bază anxietatea, şi nu empatia. Mai mult, vina se deosebeşte de ruşine şi în ceea ce priveşte structura imaginii de sine cu care este în general asociată. Ruşinea, spre deosebire de vină, implică într-o mai mare măsură o preocupare pentru evaluarea făcută de alţii propriei persoane, pentru partea imaginii de sine care ţine de convingerile cu privire la impresia pe care ar avea-o ceilalţi, pentru reputaţia persoanei (Tangney, 1992, apud Eisenberg, 2000[110]). Între cele două emoţii morale există şi o deosebire în ceea ce priveşte asocierea cu o anumită structură a imaginii de sine. Mai precis, vina a fost pusă mai mult în legătură cu discrepanţa dintre sinele aşteptat de către propria persoană (în engleză: *ought self*) şi uneori şi de către alte persoane şi cel actual din perspectivă proprie mai ales sau a altuia, iar ruşinea mai mult cu discrepanţa dintre sinele ideal (dorit) mai ales din perspectiva altora şi cel real şi, uneori, cu discrepanţa dintre sinele

[106] *Ibidem*.
[107] *Ibidem*.
[108] *Ibidem*.
[109] *Ibidem*.
[110] *Ibidem*.

aşteptat şi cel real (Higgins, 1987[111]). Discrepanța dintre sinele actual şi sinele aşteptat din perspectiva altora tinde să conducă mai degrabă la teamă şi la o respectare formală a regulilor, decât la vină (Higgins, 1987[112]).

Ca şi în cazul ideii de accesibilitate a schemelor morale, adusă în discuție de Lapsley şi Narvaez (2004[113]), se vorbeşte şi de o disponibilitate şi accesibilitate a discrepanței între diversele reprezentări de sine ale unei persoane, menționate mai sus, care s-ar datora mărimii acestei discrepanțe, amorsării de către context a unei discrepanțe care devine astfel pregnantă, recenței ultimei activări a discrepanței şi frecvenței cu care o astfel de discrepanță este activată (Higgins, 1987[114]). Toți aceşti factori în funcție de care variază disponibilitatea şi accesibilitatea discrepanțelor între diferite reprezentări de sine pot contribui la diferențele individuale în ceea ce priveşte reprezentarea de sine în general, dar este de presupus că ei ar putea influența şi apariția unor diferențe individuale referitoare la tendința de a simți emoții morale ca vina, ruşinea sau mândria. Mai mult, se poate presupune că aceste diferențe individuale s-ar putea regăsi şi la nivelul modului de reglare a comportamentului moral în funcție de astfel de emoții morale şi de structura individuală a sinelui.

Deosebirile individuale în ceea ce priveşte tendința de a manifesta mai mult una din cele două emoții morale în discuție, vina şi ruşinea, care frecvent se manifestă împreună, au fost evidențiate ca apărând încă de la vârsta de doi ani. Astfel, Barrett, Zahn-Waxler şi Cole (1993, apud Eisenberg, 2000[115]) au observat un grup de copii de această vârstă care se jucau cu o păpuşă, dată de către experimentator, astfel alcătuită încât, la un moment dat, atunci când experimentatorul lipsea, să îi cadă un picior. S-a constat că o parte din copii (numiți evitativi) au prezentat un model de răspuns corespunzător ruşinii la acest eveniment: au evitat experimentatorul şi au amânat să-i spună acestuia ce s-a întâmplat. O altă parte dintre copii, numiți reparatori, au prezentat un model al răspunsului corespunzător vinii. Ei s-au străduit să repare piciorul păpuşii şi i-au spus experimentatorului ce s-a întâmplat la puțin timp după întoarcerea acestuia, evitându-l (activ sau prin întoarcerea privirii) într-o măsură redusă. Părinții copiilor din al doilea grup au raportat că acest comportament al lor nu a fost unul situațional, pentru că ei şi acasă au manifestat mai mult trăirea vinii decât a ruşinii, comparativ cu ce au raportat părinții grupului de copii evitativi.

S-ar putea concluziona, în ceea ce priveşte ruşinea şi vina că, până acum, nu au fost analizate încă mai în detaliu aspecte ale identității morale (referitoare la scopuri sau valori morale particulare, de exemplu) care ar putea fi implicate în apariția sentimentelor de vină sau ruşine. Există doar o sinteză a studiilor dedicate

[111] E. T. Higgins, *Self-Discrepancy: A Theory Relating Self and Affect*, ed. cit.
[112] *Ibidem*.
[113] D. K. Lapsley, D. Narvaez, *op. cit.*
[114] E. T. Higgins, *Self-Discrepancy: A Theory Relating Self and Affect*, ed. cit.
[115] N., Eisenberg, *op. cit.*

dezvoltării în paralel a concepţiei de sine şi a emoţiilor morale în jurul perioadei de doi ani, realizată de Mascolo şi Fischer (2006[116]).

Este de remarcat că şi alte emoţii negative, care nu sunt explicit morale, ar putea fi asociate indirect legăturii dintre imaginea de sine şi convingerile şi comportamentele morale ale unei persoane. De exemplu, există date care susţin, în acest sens, că mânia, dezgustul sau tristeţea tind să fie substanţial relaţionate cu percepţia inechităţii şi imoralităţii (Mikula, Scherer şi Athenstaedt, 1998[117]; Scher 1997, apud Eisenberg, 2000[118]). Este de aşteptat însă ca percepţia inechităţii să fie influenţată de imaginea de sine a unei persoane. Astfel, legătura dintre judecata morală şi imaginea de sine ar putea juca un rol în explicarea apariţiei mâniei şi a posibilelor reacţii comportamentale însoţitoare, cum ar fi agresivitatea. Pe de altă parte, există studii care indică faptul că persoanele cărora li se induce trăirea mâniei tind să atribuie altora responsabilitatea sau vina pentru evenimentul care a declanşat mânia (Keltner, Ellsworth şi Edwards, 1993, apud Eisenberg, 2000[119]). Este posibil ca şi această asociere empirică să fie explicată de legătura dintre imaginea de sine a acelor persoane şi judecata lor morală.

Importanţa emoţiilor morale şi, indirect, cea a imaginii de sine de la baza lor pentru comportamentul moral este evidenţiată şi de studiile care indică rolul pe care îl au astfel de emoţii în autoreglarea acestui comportament. Astfel, Monin, Pizzaro şi Beer (2007[120]), citându-l pe Giner-Sorolla (2001), arată că, deşi atracţia pentru emoţiile hedonice pozitive poate contribui la nerespectarea normelor morale, ameninţarea emoţiilor negative ale conştiinţei de sine (de exemplu, vina anticipată) poate juca un rol important în respectarea propriilor hotărâri care au o semnificaţie morală. Prin urmare, se evidenţiază, în acest fel, că nu doar raţiunea poate constitui o frână pentru acţiuni impulsive care apar sub influenţa emoţiilor şi care pot să încalce norme morale, ci chiar unele emoţii, cum sunt cele morale, pot juca acest rol inhibitor, susţinând deciziile bazate pe raţiune, sau pot sta chiar la baza unor reacţii spontane de autoreglare care să nu implice raţiunea.

10. CERCETAREA ROLULUI REGLATOR AL IMAGINII DE SINE PENTRU COMPORTAMENTUL MORAL

În ultimul rând, sunt de evidenţiat studiile care s-au concentrat pe importanţa imaginii de sine şi a identităţii morale ca mecanisme importante pentru autoreglare

[116] M. F. Mascolo, K. W. Fischer, *The Co-Development of Self and Socio-Moral Emotions During the Toddler Years*, in: *** *Socioemotional Development in the Toddler Years: Transitions and Transformations*, C. A. Brownell, C. B. Kopp (eds.), New York ,Guilford, p. 66–99.

[117] G. Mikula, K. R. Scherer, U. Athenstaedt, *The Role of Injustice in the Elicitation of Differential Emotional Reactions*, "Personality and Social Psychology Bulletin", 1998, 24, p. 769–83.

[118] N. Eisenberg, *op. cit.*

[119] *Ibidem*.

[120] B. Monin, D. A. Pizarro, J. S. Beer, *Deciding Versus Reacting: Conceptions of Moral Judgment and the Reason-Affect Debate*, "Review of General Psychology", 2007, 11, p. 99–111.

în general (Higgins, 1996[121]) şi pentru reglarea emoţională şi comportamentală în particular. Şi ele ar putea aduce informaţii în plus, chiar dacă relevanţa lor este mai mult indirectă în ceea ce priveşte tema discutată, pentru că ele se referă la cazul general al reglării, şi nu la cel particular al reglării care îndeplineşte scopuri morale. Ele sunt utile şi pentru că contribuie cu distincţii nuanţate referitoare la elementele componente ale imaginii şi cunoaşterii de sine. De exemplu, Higgins (1996[122]) consideră că imaginea de sine e un fel de ghid care sumarizează relaţiile unei persoane cu lumea, dar şi consecinţele acestor relaţii, fiind un îndreptar uşor accesibil, care are funcţii autoreglatorii. El evidenţiază faptul că o astfel de concepţie se deosebeşte de concepţia clasică în legătură cu cunoaşterea de sine, care considera că aceasta ar cuprinde doar un sine real descriptiv. Potrivit autorului citat, acest ghid al sinelui ar conţine informaţii de trei tipuri, corespunzând celor trei tipuri de sine distinse de el: informaţiile sinelui instrumental, ale sinelui aşteptat şi ale celui monitorizat. Prin urmare, aceste informaţii nu se mai referă exclusiv la cum este sinele în momentul prezent, ci şi, cum este sinele sau sine-urile dorite, prin intermediul cărora se realizează diferite tipuri de autoreglare (de promovare a unui anumit sine sau de prevenire a realizării unui alt fel de sine), nu doar la propriul punct de vedere asupra sinelui, ci şi la punctul de vedere al altora pe care o persoană este motivată să-l ia în considerare. O astfel de perspectivă asupra imaginii de sine pune accentul pe aspectul autoreglator al acesteia, ceea ce ar implica, conform autorului mai sus citat, şi o reconsiderare a concepţiei asupra stimei de sine, asupra autopromovării, coerenţei de sine, autoprezentării şi asupra diferenţelor transculturale în ceea ce priveşte sinele. Este de remarcat că o astfel de perspectivă poate fi de cea mai mare importanţă şi pentru a evidenţia legătura dintre imaginea de sine şi comportamentul şi judecata morală, ţinând cont de nivelul ridicat de autoreglare pe care acestea le implică. În acest sens, merită a fi subliniat că este de întrevăzut un posibil rol mediator al imaginii de sine în vederea explicării legăturii, susţinute de date empirice (Eisenberg, 2000[123]), între trăsături temperamentale ca impulsivitatea sau inhibiţia voluntară a comportamentului şi dezvoltarea conştiinţei morale şi, corelativ, evoluţia comportamentului antisocial. Această mediere ar putea explica, cel puţin parţial, şi diferenţele individuale în ceea ce priveşte abilitatea de reglare a proceselor atenţionale şi de comportament, despre care s-a dovedit (Eisenberg, 2000[124]) că joacă un rol important în dezvoltarea şi punerea în act a comportamentului cu relevanţă morală. O astfel de explicaţie ar putea avea la bază ideea că o imagine de sine în care aspectele morale au o centralitate ridicată ar putea facilita reglarea atenţiei, astfel încât aceasta să se orienteze mai uşor către aspectele morale ale unei situaţii şi, de asemenea, ar

[121] E. T. Higgins, *The "Self Digest": Self-Knowledge Serving Self-Regulatory Functions*, "Journal of Personality and Social Psychology", 1996, 71, p. 1062–1083.
[122] *Ibidem*.
[123] N. Eisenberg, *op. cit.*
[124] *Ibidem*.

facilita şi reglarea comportamentului, astfel încât acesta să se conformeze mai uşor standardelor morale, câtă vreme este mai accesibilă reprezentarea unui model de comportament moral dacă acesta este încorporat în imaginea de sine.

În ceea ce priveşte autoreglarea comportamentului moral din perspectiva autoreglării în general, Monin et al. (2007[125]) remarcă faptul că paradigma studierii amânării gratificației ar putea fi utilă şi pentru studiul autoreglării comportamentului moral, pentru că, şi în acest caz, persoanele încearcă să reziste unei tentații imediate cu scopul de a realiza scopuri pe termen mai lung. Prin urmare, este posibil să se regăsească aceleaşi strategii de rezistență la tentație, care se pot axa pe inhibarea răspunsului emoțional intens provocat de tentație sau pe strategii de tip mai degrabă metacognitiv, cum este cazul comutării atenției spre alți stimuli decât stimulii care au legătură cu tentația. În acest sens, s-ar putea presupune că o comutarea a atenției pe emoții morale, cum ar fi o vină anticipată (Monin et al., 2007[126]), sau pe anumite aspecte ale imaginii de sine, cum ar fi sinele ideal sau cel aşteptat, ar putea reprezenta strategii posibile prin care se poate rezista unei tentații. Studiile cu privire la rolul paradigmei amânării gratificării în studiul comportamentului moral aduc în discuție o posibilă direcție viitoare de cercetare, în care legătura dintre imaginea de sine şi dezvoltarea morală să fie investigată nu doar în contextul dilemelor morale şi al reacțiilor morale, ci şi în contextul situațiilor în care persoanele se confruntă cu tentația de a nu respecta normele morale. O astfel de direcție de cercetare este cu atât mai justificată cu cât mecanismele de reglare necesare pentru amânarea gratificării pun problema integrării cogniților „fierbinți" şi a celor „reci", adică a emoției şi cogniției (Monin et al., 2007[127]), integrare necesară şi formării imaginii de sine. O altă paradigmă folosită pentru a conceptualiza autoreglarea în general a fost aceea care face o analogie între puterea voinței şi un muşchi (Baumeister şi Exline, 1999, în Monin et al., 2007[128]). Potrivit acestei analogii, resursele de autoreglare disponibile la un moment dat sunt limitate şi utilizarea lor intensivă duce la epuizarea lor la un moment de timp ulterior. Se susține că acest lucru înseamnă că, după un autocontrol excesiv, este posibil să urmeze un eşec în autoreglare, aceasta fiind temporar abandonată, la fel cum un muşchi oboseşte şi cedează, nemaiavând putere de contracție. Totuşi, la fel cum puterea unor muşchi poate fi crescută prin exercițiu fizic, adică prin cicluri de contractare şi relaxare, la fel şi puterea voinței se poate dezvolta în timp, prin exersare, prin cicluri de autocontrol strict urmat de relaxare a acestuia. Consecința va fi că, treptat, autocontrolul va fi din ce în ce mai uşor, consumând mai puține resurse. Se poate întrevedea posibilitatea ca, în cazul voinței morale, întărirea sa prin exercițiu să se datoreze formării unei imagini de sine stabile cu o importantă componentă morală, care va servi ca un model reglator

[125] B. Monin, D. A. Pizarro, J. S. Beer, *op. cit.*
[126] *Ibidem*.
[127] *Ibidem*.
[128] *Ibidem*.

pentru comportamentul moral şi care va permite un control automatizat al acestuia, reducând astfel resursele energetice şi de memorie de lucru necesare reglării.

Subliniind, la fel ca şi alţi autori citaţi mai sus, rolul subestimat al imaginii de sine din punct de vedere moral pentru motivarea comportamentului moral, prin dorinţa de păstrare a unei imagini de sine morale pozitive, Monin et al. (2007[129]), la fel ca şi Hardi şi Carlo (2005[130]), pledează pentru o mai bună integrare a cercetărilor din domeniul psihologiei morale cu datele recente şi progresele teoretice din alte domenii ale psihologiei, a căror relevanţă a fost în mare parte ignorată până acum. În acest sens, autorii citaţi menţionează că menţinerea unei imagini de sine pozitive, în general, nu doar a unei imagini de sine referitoare exclusiv la aspectele morale, a fost studiată, de exemplu, de cercetătorii preocupaţi de disonanţa cognitivă, de autopromovarea sinelui, de percepţia de sine motivată, de autoverificarea imaginii de sine sau de întregirea de sine simbolică. Ei observă că aceste teme de cercetare au fost privite de majoritatea cercetătorilor, mult timp, ca neavând legătură cu temele de studiu ale psihologiei morale. Singura excepţie notabilă menţionată de autorii citaţi sunt studiile realizate de Blasi asupra identităţii morale, care au fost prezentate mai sus. Aceiaşi autori constată însă şi ei că, mai ales în ultimii cinci ani, se înregistrează o revigorare a interesului pentru investigarea aspectelor morale ale imaginii de sine, vizându-se teme de cercetare ca modul în care oamenii se compară moral cu alţii (Epley şi Dunning, 2000[131]), modul în care încrederea în propria moralitate poate să îi facă pe oameni să admită comportamente proprii de o moralitate îndoielnică sau cum superioritatea morală poate să conducă la respingere în relaţiile sociale (Monin, Sawyer şi Marquez, 2007[132]). De asemenea, potrivit lui Monin et al. (2007[133]), aspectele morale ale imaginii de sine ar putea juca un rol în codarea unei decizii sau a unui comportament ca fiind relevante din punct de vedere moral sau nu, această codare depinzând de modul particular în care o persoană îşi reprezintă domeniul moral, de tendinţa de a vedea lumea dintr-o perspectivă morală şi de importanţa acordată păstrării sau promovării unei imagini de sine morale pozitive.

11. **CONCLUZII**

În urma trecerii în revistă a cercetărilor de până acum, care au abordat direct sau indirect problematica legăturii dintre imaginea de sine şi dezvoltarea morală, se

[129] *Ibidem*.

[130] S. A. Hardy, G. Carlo, *op. cit.*

[131] N. Epley, D. Dunning, *Feeling "Holier Than Thou": Are Self-Serving Assessments Produced by Errors in Self- or Social Prediction?*, "Journal of Personality & Social Psychology", 2000, 79, p. 861–75.

[132] B. Monin, P. J. Sawyer, M. J. Marquez, *The Rejection of Moral Rebels: Resenting Those Who Do the Right Thing*, „Journal of Personality and Social Psychology", 2008, 95, p. 76–93.

[133] B. Monin, D. A. Pizarro, J. S. Beer, *op. cit.*

impun câteva recomandări generale în ceea ce priveşte direcţiile de investigare care ar putea conduce la rezultate utile în acest sens în viitor.

În primul rând, ar fi de dorit să se realizeze studii mai detaliate asupra conţinutului şi structurii identităţii morale şi asupra originii şi modului în care dezvoltarea sa poate fi facilitată (de exemplu, prin măsuri educaţionale, cum ar fi încurajarea unui anumit gen de lecturi, a anumitor stiluri de parentaj etc.). De asemenea, ar putea fi utile şi studiile care să cerceteze mai aprofundat legătura dintre valorile morale, judecata morală şi imaginea de sine, pentru că, până acum, accentul a fost pus mai mult pe studierea legăturii dintre imaginea de sine şi comportamentul moral. Apoi, la un alt nivel de analiză, ar fi de dorit să se treacă de la studiul asocierilor dintre identitatea morală sau concepţia generală de sine şi aspecte ale dezvoltării morale în domeniul comportamentului, judecăţii sau emoţiilor la mecanismele cauzale care stau la baza unor astfel de asocieri, după cum observă şi Hardy şi Carlo (2005[134]).

În al doilea rând, ar trebui să se facă o analiză mai aprofundată a importanţei socializării pentru formarea imaginii de sine şi pentru dezvoltarea morală, mai ales ţinându-se cont de faptul că societatea oferă deopotrivă modele pozitive şi modele negative în acest sens. În legătură cu acest aspect al socializării, ar fi interesant să se studieze şi impactul pe care diferenţele culturale în ceea ce priveşte procedurile de activare a mecanismelor de autoanaliză şi autoconştientizare (cum este, de exemplu, spovedania în cultura vestică creştină sau meditaţia în culturile orientale) l-ar putea avea asupra dezvoltării morale, precum important ar fi şi studiul separat al efectului unor astfel de proceduri asupra comportamentului moral.

În al treilea rând, ar fi necesară o extindere a cercetării în vederea identificării tuturor aspectelor sinelui care ar putea avea importanţă pentru dezvoltarea moralităţii, dincolo de cele care au o evidentă legătură cu identitatea morală (de exemplu, onestitatea, compasiunea etc.). De asemenea, până acum, nu au existat cercetări care să investigheze rolul pe care l-ar putea juca factorul imaginii de sine în explicarea legăturii între judecata morală şi emoţiile morale, între procesele conştiente, controlate, ale deciziei morale şi cele inconştiente, automatizate. Prin urmare, ar fi de dorit ca, pe viitor, să se întreprindă astfel de cercetări.

O importanţă sporită ar trebui să se acorde în viitor şi investigării mai sistematice a aspectelor dinamice ale aspectelor morale ale imaginii de sine. Aceasta ar trebui să vizeze realizarea de studii experimentale şi longitudinale care, pe de o parte, să lămurească aspectele cauzale şi reperele temporale ale dezvoltării imaginii de sine în ceea ce priveşte aspectele sale morale, iar, pe de altă parte, să identifice nivelul de stabilitate a componentelor morale ale imaginii de sine şi condiţiile de care depinde stabilizarea sau destabilizarea acestora.

Se întrevede şi posibilitatea de a aborda problema în discuţie şi în contextul general al studiilor care urmăresc în cursul unei acţiuni dinamica motivaţiei în ceea

[134] S. A. Hardy, G. Carlo, *op. cit.*

ce privește evoluția a două aspecte ale sale identificate de Touré-Tillery şi Fishbach (2011[135]): motivația de realizare a scopului acțiunii şi motivația de atingere a acelui scop pe căi corecte, adică motivația de folosire a unor anumite mijloace pentru realizarea scopului. E de observat că regulile morale pot limita utilizarea unor mijloace în realizarea scopurilor personale, astfel încât realizarea scopurilor altor persoane să nu fie afectată. Prin urmare, ar fi de interes să se urmărească modul în care evoluează dinamic motivația de a respecta regulile morale în alegerea mijloacelor de realizare a scopului unei acțiuni în decursul desfăşurării ei. Mai precis, ar trebui să se stabilească în ce măsură se verifică în realitate, în cazul motivației de a alege mijloace morale, sugestia celor doi autori citați mai sus, potrivit căreia motivația de a face ceva „cum trebuie" sau „cum se cuvine" urmează un model în formă de „U", fiind mai mare la începutul şi la sfârşitul demersului de realizare a unui scop şi mai mică în perioada lui de mijloc.

În final, se poate conchide că o cunoaştere mai în detaliu a legăturii dintre imaginea de sine şi nivelul dezvoltării morale ar putea avea şi o importanță pragmatică. Ea ar putea ajuta la crearea unor probe prin care să poată fi identificate persoanele potrivite din punct de vedere moral pentru a ocupa posturi care presupun o înaltă răspundere socială, mai ales în condițiile în care astfel de probe ar putea fi mai puțin influențate de dezirabilitatea socială. O astfel de cunoaştere ar putea fi folosită şi pentru a elabora metode mai eficiente de dezvoltare a nivelului moral fie în perioada copilăriei şi adolescenței, fie în perioada adultă. După cum observă Hardy şi Carlo (2005[136]), până acum, în mod tradițional, programele de intervenție care au urmărit dezvoltarea morală au avut ca țintă nu aspectele morale ale imaginii de sine, ci alte componente ale moralității, concentrându-se pe instruirea în domeniul valorilor morale, pe dezvoltarea răspunsului empatic şi a abilităților cognitive cerute de raționamentul moral. Prin urmare, ar fi necesar ca, pe viitor, aşa cum remarcă şi autorii mai sus citați, să se dezvolte astfel de programe de intervenție care să urmărească integrarea în structura personalității a componentelor moralității avute în vedere până acum, astfel încât scopurile şi valorile morale să ocupe un loc central în cadrul imaginii de sine, contribuindu-se astfel la formarea identității morale.

[135] M. Touré-Tillery, A. Fishbach, *The Course of Motivation*, "Journal of Consumer Psychology", 2011, 21, p. 414–423.

[136] S. A. Hardy, G. Carlo, *op. cit.*